

Forfatter: Andersen, H. C.

Titel: H.C. Andersens Eventyr bd. VI kritisk udg. efter de originale eventyrhæfter med varianter ved Erik Dal

Citation: Andersen, H. C.: "H.C. Andersens Eventyr bd. VI kritisk udg. efter de originale eventyrhæfter med varianter ved Erik Dal", i Andersen, H. C.: *H.C. Andersens Eventyr bd. VI kritisk udg. efter de originale eventyrhæfter med varianter ved Erik Dal*, C. A. Reitzel, 1990, s. 47. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/text/adl-texts-hcaeventyr06val-shoot-idm139779804271440.pdf> (tilgået 23. april 2024)

Anvendt udgave: H.C. Andersens Eventyr bd. VI kritisk udg. efter de originale eventyrhæfter med varianter ved Erik Dal

Erik Dal

Textkritik

Variantapparatets vidnesbyrd om udgavernes historie og tidens sprog

... jeg lever i en stadig Strid med Sætterne,
der velmenende sætte Comma overalt
og derved forstyrre mig Rythmiken.

Kirkegaards *Papirer* VIII:1 s. 21, fundet DO XXIII 235

48

Forkortelser

anvendt i dette afsnit foruden de i udgaven ellers gængse.

- AJ Anker Jensen: *Studier over H. C. Andersens Sprog*. Haderslev 1929.
- BEG *H. C. Andersens Brevveksling med Edvard og Henriette Collin*. Udg. af C. Behrend og H. Topsøe-Jensen. I-VI. 1933-37.
- BHW *H. C. Andersen og Henriette Wulff. En Brevveksling*. Ved H. Topsøe-Jensen. I-III. Odense 1959-60.
- DO *Ordbog over det danske Sprog*. Grundlagt af Verner Dahlerup. I-XXVIII. 1918-56.
- DSH Peter Skautrup: *Det danske sprogs historie*. Benyttet er II-V 1947-70.
- HR H. P. Holst: *Dansk Retskrivningsordbog*. 1863.
- MD Aage Hansen: *Moderne dansk*. I-III. 1967.
- MO1 Christian Molbech: *Dansk Ordbog*. I-II. 1833.
- MO2 samme, Anden, forøgede og forbedrede Udgave. I-II. 1859.
- MO fællesbetegnelse for de to udgaver.
- RO *Retskrivningsordbog*. Udg. af Dansk Sprognævn (ved Jørgen Glahder). 1955.
- Rubow Paul V. Rubow: *H. C. Andersens Eventyr. Forhistorien - Idé og Form - Sprog og Stil*. Anden, gennemsete Udgave. 1943. (Foretrækkes for 1. udg. 1927 bl.a. pga. registre).
- SGr 70 Svend Grundtvig: *Dansk retskrivnings-ordbog, stemmende med de på det nordiske retskrivningsmøde i Stokholm 1869 vedtagne regler*. 1870.
- SGr 72 Svend Grundtvig: *Dansk Haandordbog med den af Kultusministeriet anbefalede Retskrivning*. 1872.
- SGr fællesbetegnelse for de to ordbøger.

49

Denne afhandling skulle være udkommet i 1969. Da punktcommentaren allerede forinden viste sig forsinket, kom andet arbejde imellem, og manuskriptet er efter periodevis arbejde i et par år slutdateret 31.12.1973. Det blev dengang læst af Erling Nielsen, H. Topsøe-Jensen, F. J. Billeskov Jansen og - som kollegial tjeneste - af ordbogsleder Anne Duekilde, hvis bemærkninger bl.a. om H. P. Holsts ordbog dels blev benyttet, dels henlagt sammen med et par egne noter. To store opgaver til Andersen-mindeåret 1975 var uopsættelige, og derefter kom emnet på afstand.

Ved sagens genoptagelse i 1985 læste prof. dr. Poul Lindegård Hjorth stikprøvevis nogle sider, og cand. mag. Fl. Hovmann kontrollerede alle detaljer og medvirkede på anden måde. Enkelte tilføjelser blev gjort og et par mindre afsnit revideret især efter Anne Duekildes gamle forslag. Om en gen-indlevelse i stoffets detaljer kunne derimod ikke være tale (og en fornemmelse af stoffets selektive eller næsten fuldstændige karakter i de forskellige afsnit må derfor savnes), ej heller om arbejde med den nyeste litteratur om dansk sprog, herunder udtalen, eller om Andersen, herunder *Dagbøger 1825-75* I-XII 1971-77, som dog stedvis var benyttet.

Der er grund til at fremhæve, at afhandlingen er bundet til *apparatets* kronologisk og systematisk udnyttede udsagn, og at fremdrage en betragtning, der dukker op næsten til allersidst: en metodisk behandling af de angivne sproglige emner måtte inddrage *hele* eventyrsproget. En hel *sprogbeskrivelse* er ikke formålet, selvom der nok gives bidrag til den. En beslægtet opgave ville det være at give en oversigt over de få større og de vigtigste mindre ændringer, der må antages at skyldes eventyrdigteren selv; men denne opgave bør snarere løses i forbindelse med en samlet vurdering af de processer, der fører fra **O**-tryk til bogform.

For 25 år siden kunne man få beskedne eksemplarer af de fleste Andersen-udgaver billigt - og man kunne byde sætterne et frakturforlæg! De sammenlignende læsningers resultat findes derfor som blyantskorrekturer i en række udgaver, der stort set er dubletter i forhold til udg.s Andersen-samling i øvrigt. Disse *bøger* plus visse korrekturer og forarbejder fortjener at bevares samlet, men der er ikke på indeværende tidspunkt truffet dispositioner herfor.

50

I: Udgangspunkter

Denne udgaves variantapparat tilsigter især at registrere eventyrtrykkenes ændringer frem til og med den illustrerede fembindsudgave, bortset fra ændringer i tegnsætning og - stort set - retskrivning. Manuskriptvarianter medtages, (1) når manuskripter afviger fra den ældste bogudgave på steder, hvor trykkene har forårsaget en note, (2) når manuskripter yder en sikker eller sandsynlig textrettelse med stjerne, (3) i et mindre antal tilfælde derudover; se orienteringen i bd. I. Helt udenfor udgavens rammer og muligheder ligger derimod et apparat (og en efterskrift) med nærmere redegørelse for forholdet mellem manuskripter og tryk. Emnets grundige behandling måtte knyttes til en manuskriptudgave, der ligger helt udenfor synsvidde, eller ihvertfald til en række enkeltstudier som fx H. Topsøe-Jensens for Nordlundes Bogtrykkeri, samlet i *Buket til Andersen*, 1971, og *Vintergrønt*, 1978.

Det har fra begyndelsen stået udgiveren smertelig klart, at arbejdet med trykvarianterne og den snævre begrænsning af manuskriptbrugen, såvelsom nærværende afhandlings indhold, var et underlig brakt farvand i forhold til dybere studier over den kunstneriske proces, som den afspejles i manuskripterne med støtte i andre dokumenter af og om H. C. Andersen. Alligevel forekom opgavens løsning nødvendig.

De stikprøver og ræsonnementer, der i sin tid motiverede valget af eventyrhæfternes førsteoplæg som textgrundlag, har imidlertid vist sig holdbare. Man har længe vidst: at H. C. Andersen arbejdede indgående med sine manuskripter, at han netop derfor var en meget moderat selvretter i trykkene, og at han havde hjælp til den rutinemæssige del af korrekturlæsningen især fra Edvard Collin og fra bogholder L. R. Møller på C. A. Reitzels Forlag (MLE I forord) - med en standardisering udover det rent formelle som lejlighedsvis følge. Ikke desto mindre må udgiver som læser gøre sig klart, at der foreligger et subjektivt moment og et ringslutningsmoment i vurderingen af trykvarianterne. Det subjektive moment ligger i, at udgiveren må stole på sit eget gehør for at afgøre, hvad der er god Andersen-stil på et givet sted - ringslutningsmomentet i at man er tilbøjelig til at godskrive digteren endog sene rettelser til det bedre, fordi man nu engang antager, at han

51

retter godt, hans sættere og hjælpere principielt tilfældigt eller dårligt.

Det samlede apparat er lille i betragtning af de sammenlignede versioners antal, teksterne er med andre ord nogenlunde stabile. Dog er mange tusind detaljer registreret. Behandlingen af dem tjener to formål - hvorfor der redegøres under »ad III« og »ad IV« - og har en teknisk baggrund, skildret under »ad II«, der imidlertid kommer ind imellem de to andre punkter i dette afsnit.

ad III: Tidligere Andersen-udgivere og filologer har i et vist omfang gjort sig selv og deres læsere bekendt med vigtigere ændringer og særlig interessante detaljer i de successive eventyrudgaver. Et nærmere overblik over disses forhold, om så blot i ukommenteret stemmaform, har de dog ikke meddelt. Man kan også med nogen ret underkende betydningen heraf. Men hvis man som her sket postulerer førsteudgaverne som de bedste, er det dog ikke ligegyldigt at vide, hvilke og hvormange ændringer der indkommer, og ad hvilke veje de vandrer frem til de to udgaver af de samlede skrifter, som er de fleste nyere udgavers grundlag.

Undersøgelsen kaster lys over det nittende århundredes almindelige trykkeripraxis. Hvis en forfatter er

en stor selvretter - som Oehlenschläger, Paludan-Müller eller Pontoppidan - så har forlag og trykkeri fra gang til gang måttet arbejde med sammenklippede og gennemrettede og delvis nyskrevne forlæg, som var bogen ny. Og forskerne har, hvadenten de strakte sig til en kompliceret textedition (hvormange har vi?) eller blot redegjorde for bearbejdelse, været nødt til at tage udgavespørgsmålet højtideligt. Men i de hyppigere tilfælde, hvor forfatteren lod værket stå som det stod, har forlaget gerne selv sørget for nye oplag og udgaver efter behov, og autor har ventet, at det blev gjort pålideligt, uden at kunne eller ville bebyrde sig med korrekturarbejde.

Heraf følger imidlertid med sikkerhed ændringer i teksten, ikke blot i tegnsætning og stavning, men også på ordplan: ord tilsættes, glemmes, ændres eller bytter plads, alt sammen uden »tyrkfejl« i ordinær forstand. Dette er så nær en naturlov, at man med føje kan bruge det gængse udtryk: fejlene »indsniger sig«, som om typerne blev anbragt af sætternisser. Fejlene vil normalt ophobe sig, fordi hvert oplag gerne sættes efter det nærmest foregående, ikke efter det første eller efter det seneste godkendte oplag. Vort apparat og den følgende behandling vil vise, hvor betydelige sløringer af originalens almindelige præg denne proces kan medføre. Er end eksemplet Andersen måske atypisk, fordi det ikke er sjuskethed og ligegyldighed, men i højere grad pertentlighed og bedreviden, der har været på spil, kan analysen dog tjene til almen belæring.

52

ad II: Det skal dog siges, at udgiveren kun med ringe udbytte har holdtøjnene åbne for de behandlede bøgers tekniske fremstilling som mulig fejlkilde. Som nævnt i forord til bd. I er der under arbejdet brugt mindst to eksemplarer af hver udgave af hensyn til, at der under trykningen af disse bøger kunne være sket rettelser i satsen; men forsigtigheden blev ikke belønnet. Denne afhandling kan derfor ikke gøre fordring på at regnes til *The New Bibliography*, den højt raffinerede faglitteratur, hvori navnlig engelske filologer, litterater og bibliografer har lært hvad læres kunne om ældre bogtrykteknik, med fordybet tekstkritisk indsigt som mål. Metoderne har vist sig frugtbare ikke blot for deres primære objekter, den elizabethanske og følgende storhedstids bøger, men også for 19. og 20. århundredes litterære tekster, fremstillet mere eller mindre industrielt. Dette kan ses fx af den seneste sammenfatning, Philip Gaskell: *A new introduction to bibliography*, Cambridge 1972, og det forbilledlige atlas af Wytze Hellings: *Copy and print in the Netherlands. An atlas of historical bibliography*, A'dam 1962. Se også Roger Laufers på s. 119 citerede bog.

Danske studier ad disse baner lader endnu vente på sig, og det her følgende afsnit II har ikke kildegrundlag nok til at være virkelig talende. Måske derfor har udgiveren tilladt sig at bringe ukendte data også om bogfremstillingens økonomiske side.

ad IV: Ændringer i Andersen-udgaverne summerer sig op til et ikke lille bidrag til det danske skriftsprog udvikling i detaillien gennem den senere del af guldalderen, 1835-74. Her tænkes på ændringer i stavning, bøjning og orddannelse, som det er svært at tillægge nogen kunstnerisk betydning. Går man videre til ordforråd og ordføjning, er man inde på vigtigere områder; men selv der må man erkende, at det egentlig andersenienske udbytte ikke er imponerende. Thi som nævnt går de naturnødvendige textudskridninger langt ind på disse områder - de fleste rutineoptryk ihvertfald af afdøde forfattere vil hurtigt afgive eksempler.

Indirekte har dog også ikke-autentiske ændringer af bedrevidende eller ubevidst art nogen betydning for forståelsen af Andersens berømmede eventyrstil. Er end mange ændringer (også i brug af småord etc.) uden følelig æstetisk betydning, så er der dog også uhyre mange, der efter den lettere læsemådes princip tjener til at skubbe teksten ned i mere slidte furer, i retning af normalprosa. Det høres ofte meget tydeligt, og selvom et egentligt bevis måtte bygge på endeløse inventarer over eventyr sproget eller Andersen sproget som helhed, så er der ingen tvivl om, at en del af varianterne belyser den andersenienske diktion ved at sammenstille dens enkeltheder med nærliggende, men banale vendinger fra det gennemsnitlige sprog.

53

En redegørelse for glidningerne fra udgave til udgave er derfor en pligt, der flyder af vort punkt III; og her er inddraget iagttagelser vedrørende tegn og stavning, under apparatets niveau, men noteret i arbejds eksemplarerne af de gamle udgaver. Af vort punkt IV flyder en sprogligt kategoriseret gennemgang af selve apparatets indhold og her med mindre vægt på nøjagtig datering. Udgiveren ville, dersom han havde til opgave at redigere en text til »folkelæsning«, ikke forville sig ud i flere konjekter end de få, der er optaget som stjerneformer, men ville nok lade et lidt friere udvalg af textformer ældre eller yngre end A nyde fremme. Resultatet ville strengt set være en »redigeret text«, men en god.

Faktisk modtog udg. en opfordring til at etablere en sådan, kort efter at denne påstand og nærværende afhandling var skrevet og henlagt, nemlig da han anmodedes om at forestå Lademanns Forlags rigt illustrerede såkaldte *Mindeudgave* af *Samlede Eventyr og Historier I-V* 1975; her krævedes nemlig retskrivningen af 1948 og en begrænset normalisering af tegnsætningen gennemført, og det forekom da naturligt netop at lade »et lidt friere udvalg af textformer ældre eller yngre end A nyde fremme« (se *Mindeudgave* I 16 og V 257). Arbejdet påhvilede stort set Estrid Dal, og vi vovede den påstand, at udgaven »I denne forstand ... rummer den bedste tekst der findes«.

*
- 54

Fra Blanco Lunos *Erindringsbog*

Ordre nr.	Bestill. dato	Titel, evt. oplagstal	Levering uge	Rd.	Mk.	Sk.
18441						
144	17.1.	Kongen drømmer (775)	18/24. feb.	19.	0.	0.
1169	11.12.	Billedbog uden Billeder, 2.oplag (775)	15/21. dec.			
1170	-	NE2-45 (2025)	-	ialt 76.	4.	8.
18462						
3973	17.4.	Liden Kirsten	3/9. maj	18.	5.	4.
1116	12.11.	EB5-47	13/19. dec.	17.	3.	0.
1117	-	EB6-47	-	17.	3.	0.
1123	14.11.	Digte, gamle og nye	20/26. dec.	121.	2.	10.
18474						
268	25.3.	NE4-47	28. mts./3. apr.	53.	1.	8.
269	-	NE1-47	11/17. apr.	38.	3.	12.
818	28.10.	Ahasverus	12/18. dec.	102.	4.	8.
18495						
19	11.1.	Brylluppet ved Como-Søen	21/27. jan.	18.	3.	0.
265	12.4.	EP-50, hæfte 1 (3075)	?	153.	0.	0.
389	2.6.	2 (3050)	2/8. sep.	137.	0.	0.
390	-	3 (3025)	4/10. nov.	153.	0.	0.
3916	-	4 (3025)	2/8. dec.	104.	0.	0.
709	7.10.	Meer end Perler og Guld	7/13. okt.	28.	4.	8.
7577	24.10.	-, extra 1025 exx.	26.10/10 nov	15.	0.	0.
962	22.12.	En Nat i Roskilde	1/5. jan.50	12.	3.	0.
18508						
175	21.2.	Ole Lukøje9	3/9. mts.	35.	0.	0.
271	25.3.	Den ny Barselstue (anonymt)	?	20.	3.	0.

* - 55

Titel, oplag og trykkeripris for en række værker 1854-73.

Bibl.	Titel og år	Sidetal	Oplag	Pris i Rd.
641	SS 3, 1853, O.T.	294	500	200
646	SS 5-6, 1854, Kun en Spillemand	142+172	500	185
650	EP-54	522	4000	1200
733	En Landsbyhistorie, 1855	114	1000	100
736	HP-55	168	4000	800
745	SS 22,1855	589	2000	1700
	samme som MLE-separatudgave		1000	925
746	Billedbog uden Billeder 4. udg. 1856	104	1500	160
762	SS 23, 1855, At være ...	295	3000	1500
792	MLE, 2. udg. 1859	600	1000	925
843	EHP-1 1862	440	4000	3000
869	SS 24,1863, I Spanien	309	2500	1000
876	Paa Langebro, 1864	22	1500	75
879	Han er ikke født, 1864	76	1000	100
888	Da Spanierne var her, 1865	94	1000	125
889	Ravnen, 1865	11	1500	35
901	Billedbog uden Billeder 5. udg. 1866	104	1500	100
906	De to Baronesser, 2. opl. 1866	276	1500	400
907	Improvisatoren, 3 opl. 1866	355	1500	450
939	15 EH-67	124	2000	200

940	Kjendte og glemte Digte, 1867	378	1000	400
971	SS 25-68, ligeså SS 26/27/28-68	186	2000	400
978	Dryaden, 1868, to oplag	60	6000	330
982	En Nat i Roeskilde, 1869	7	2000	25
992	3 NEH-70	64	5500	320
1006	Lykke-Peer, 1870	186	5500	1000
1007	EHF 3-70 ligeså EHF 3/4 EHP 1/2,4. udg.	344	4000	3600 4000 3000
Endvidere: Nye Eventyr og Historier				
767	NEH 1-58	88	7000	700
774	NEH 2-58	67	6000	600
782	NEH 3-59	79	6000	600
794	NEH 4-59	82	7000	700
817	NEH 5-61	86	6000	600
828	NEH 6-62	100	6000	662 1/2
890	NEH 7-65	76	5000	500
910	NEH 8-66	74	5000	500
1016	NEH 9-72	75	4000	400
1023	NEH 10-72	82	5000	400

56

II: Bogtrykkerarkivalier og bogtrykkerpraxis

H. C. Andersens eventyrudgaver er alle udkommet på C. A. Reitzels Forlag og trykt hos dettes mest benyttede bogtrykker, Bianco Luno, EHF 1/3-70/74 dog i Thieles Bogtrykkeri, uvist hvorfor. Kombinationen af de tre navne kom i stand meget snart efter Lunos etablering 1831-32. Luno døde 1852 og Reitzel året efter; begge firmaer videreførtes af familiemedlemmer, se nærmere de skiftende firmabetegnelser bagpå nærv. udgaves deltider. Firmaerne eksisterer som bekendt endnu, omend C. A. Reitzel har haft en længere pause i forlags-, men ikke i boghandlervirksomheden. At Andersen havde et venskabeligt forhold til guldalderdigternes hovedforlægger og til hans sønner Theodor og Carl Reitzel, der drev firmaet til 1893, er kendt; man kunne ønske en behandling af dette forhold med mange breve i Kgl. Bibl. som udgangspunkt. Derimod er Andersens relation til bogtrykkeriet lidet kendt, kun enkelte steder i dagbøgerne omtaler han korrekturaflevering hos Luno (eller Thiele).

Imidlertid finder man under navnet Emil Wiinblad (VII 353, 355(?), 377) hentydninger til, at den senere succesrige redaktør af Social-Demokraten som fattig typograflærling hos Luno forsøgte sig med at sende eventyr i Andersens stil til mesteren selv og fik dem tilbage med et brev. Wiinblads søn og biograf skriver, at Andersen ikke turde anbefale disse forsøg til noget forlag, men at hvis den unge mand vedblivende følte trang til at skrive, skulle han fortsætte (Robert Wiinblad: *Redaktør E. Wiinblad*, 1929, s. 29 f). Og lærekammeraten, senere journalist Norman Bryn, fortæller i en artikel om Wiinblads ungdom følgende (*Social-Demokraten* 27.12.1935, de to henvisninger er med tak modtaget fra den tidligere typograf Robert Pedersen M.F.):

»Blandt de Mænd, der paa den Tid kom i Bianco Lunos Bogtrykkeri, var Digteren H. C. Andersen, der fik nogle af sine Værker trykt her. Jeg har som ung Typograf sat et Par Stykker af Eventyrene og fik herved Lejlighed til at tale med Digteren om Korrekturen og lignende. H. C. Andersen var en venlig, beskeden Mand med et elskeligt Smil og et vindende Væsen. Han tog saa let og overbærende paa Sagerne og virkede saa charmerende, at han ikke kunde undgaa at gøre Indtryk paa mit unge Sind.

57

Naar H. C. Andersen ved sine Besøg gik gennem Sætteriet, hilste han altid venligt paa Personalet, Faktoren, Typograferne og deres Lærlinge, idet han passerede langs Sættekasserne, og han nikkede ogsaa til Emil og hans Læresvend, en ung jødisk Typograf.«

Alle eventyrudgaverne er jævnt pæne bøger, kun 15EF-67 har lidt højere ambitioner. De er håndsat og trykt med maskine på maskinpapir, fortrinvis med hurtigpresse; Luno øgede sit fortrinlige udstyr med sådanne fra 1840, og Andersens oplagstal var ofte høje. Formatet er sedez, dvs. at der trykkes 16 sider ad gangen, nemlig et 16-sidet arks fulde text i halvdelen af oplagets størrelse, hvorefter papirbunken bliver »slået om«, og der trykkes på den anden side. Før hæftningen deles dobbeltarket til de da som nu gængse 16-sidede ark (som egentlig hører til oktavformatet).

Der vælges gængse snit af frakturskrifter, som først i Andersens sidste år brugtes til mindre end halvdelen af dansksprogede bøger. Fremhævelse sker ved spatiering, til latinske og franske ord bruges antikva; begge afvigelser fra grundskriften er i nærv. udgave gengivet ved kursivering, mens isoleret brug af store eller fede typer er efterlignet. Illustrationer er trykt med xylografiske stokke eller med elektrogalvaniske kopier af sådanne, senere med højtryksætsninger af flere arter, sidst med stregklicheer; herom udførligt Erik Dal: *Danske H. C. Andersen-illustrationer 1875-1975*, 1975.

De få dokumenter, der er bevaret til belysning af bogtrykkeriets arbejdsgang, fortjener at udnyttes til belysning af tidens bogverden på førende steder, selvom det ikke er meningen at styre ud i erhvervshistorien med fuld udnyttelse af dette fags kilder.

Bianco Lunos *Erindringsbog* er bevaret på firmaets kontor for årene 1844, 1846, 1847, 1848, 1850, og udgiveren takker for tilladelse til at bruge den. Det er en lille årbog i grønt helsaffian med guldtryk i nyrococo. Den anfører hver dags bestillere og ordrer og henviser til et ugenummer; senere i bindet findes en seddel med hver uges afleverede ordrer og deres regningsbeløb, desuden et kasseuddrag. De bevarede bind rummer 16 Andersen-bøger, deraf 6 eventyrudgaver, om hvilke der gives følgende oplysninger. Møntsystemet er som bekendt 1 rigsbankdaler, fra 1854 kaldet rigsdaler, à 6 mark à 16 skilling, 1875 konverteret til 2 kroner.

Udgivelsesdatoerne, som kan efterses i BFN, falder naturligvis meget tæt efter afleveringsdatoerne - men disse falder unægtelig så tæt efter bestillingsdatoerne, at man må forbavses og imponeres over den gamle tekniks formåen, jfr. nedenfor. Bortset fra EP-50 i hæfter er digtene fra 1846 den største bog i det foreliggende materiale: 328 sider med indtil 26 linier, sat, korrigeret, trykt og hæftet fra 14.11. til udgivelsesdatoen 26.12., netop 6 uger! Mere kendt er behandlingen af 58 de to mesterværker, som udgør NE2-45, der udkom på dendedagen efter bestillingen, men det drejer sig »kun« om 68 sider. Dagbogen for 11.12.1874 (X 371) fortæller vidtløftigt om spektakler med korrektoren på EHF5-74 - men den udkom dog den 20. samme måned.

Oplagstallene for Andersens skrifter er ikke emnet for denne afhandling, men der er dog grund til at meddele flg. liste over sidetal, oplagstal og bogtrykkerregning for en lang række titler 1853-72; den er fundet i et brevlæg fra Reitzels Forlag (Ny kgl. Saml. 2937,4°, nr. 4). Man bemærker i begge lister uden undren, at eventyrudgaverne ligger højt. At et født standardværk som EP-50 sigter højt og endda må optrykkes få år efter, er sin sag. Men medens et øget oplag af *Billedbog uden Billeder* sættes til 750 salgsexemplarer, lægges NE2-45 på 2000 i erindring om hvor hurtigt man året før måtte optrykke NE1. Til gengæld blev NE2/5 aldrig optrykt i hæfter. Tallene kan sammenlignes med samtidige oplagstal i Sv. Møller Kristensen: *Digteren og Samfundet*, 1942 og senere.

Indad mod værkstedet vender en anden kilde, som er endnu spinklere overleveret end erindringsbogen, nemlig *Bianco Lunos Sætterregninger for 1859*, et af de få bogtrykkerdokumenter i Erhvervsarkivet i Aarhus. Vi befinder os i en periode af akkordarbejde, jf. det følgende, og to år efter at personalet efter ærbødigt anmodning til den dygtige enkefru Charlotte Luno havde opnået en forbedret arbejdsberegning i anledning af en da begyndt dyrtid. Kilden i dens helhed giver ligesom erindringsbogen et levende indblik i tidens bogmilieu, og hvis der forelå længere rækker af disse to slags regnskaber, ville deres vidnesbyrd om Andersens »bogtrykkerhistorie« være et oplagt emne. Her må de sparsomme data stå for, hvad de er værd.

Ved nytår 1859 var man ved at sætte 2. udgave af *Mit Livs Eventyr*, der dog først udkom i november. I sedezformatet er hvert ark lig 2 signaturer à 16 sider, og sætteren afregner disse med 6 rd. 5 mk. Sætteren Kalby får følgende ved udgangen af januar tre gange dette beløb for sign. 17-18, 19-20, 21-22, dvs. 20.3.0., mens V. Hansen sætter 23-24 og 25 og modtager 10.1.8.; han sætter i februar 26 for 3.1.8. (hvorfor en mark under halvdelen af arktariffen?). Kalby sætter 27-33 for 23.5.8. og i marts 34-35 + 12 sider af 36 for 9.2.6. De sidste 28 sider er ikke fundet i regnskaberne. Efter denne tarif har sætterne for den 600 sider svære bog modtaget godt (37:2) X 6.5.0. = knap 130 rigsdaler. Arktariffen er en omregning af en tarif på 11 sk. pr. 1000 enheder, antagelig fixeret ud fra den lette opgave at nysætte en stor bog efter trykt forlæg med identisk satsformat og få rettelser. Ihvertfald opereres for de flg. eventyrhæfter med enten'11 sk. for optryk eller 12 sk. for 1. oplag. Det drejer sig om:

59

NEH3-59 (8 + 80 s.) sættes for 12 sk./1000 eller 6.2.0. pr. sedezark (32 s., 51000 enheder). S. F. Levy sætter sign. 1-2, Møller jun. 3-4 og 5 (»en Form«) samt titelarket (»et Quartblad«). De får følgende 6.2.0. resp. 9.3.0. foruden 1.3.8. for kvartbladet. I alt for bogen 17.2.8. Det er helt normalt og meget belysende for vor

hele problematik, at selv ret små arbejder deles mellem to eller flere sættere.

NEH1-59, dvs. 3. oplag, sættes i september og oktober af W. Røhr, og de 8 + 88 sider på basis 11 sk./1000 eller 5.5.0. arket indbringer ham 17.3.0.

NEH4-59 (8 + 82 s.), basis 12 sk./1000, sættes i november, 1-3 af W. F. König, 3-6 af P. K. Nielsen, der hver får 9.3.0. Desuden beregner de sig hver 4 mark for korrekturrettelse af henholdsvis ark 3 og 4, men intet for resten. Det svarer til de første 2/3 af *En Historie fra Klitterne*, og de har fortjent det, når man ser på deres forlæg **m** (jf. apparatets 4 noter om sættermærker i dette).

De nævnte beløb må ses på basis af en sætters fulde kapacitet. En stor, men ikke ekstraordinær regning (uden Andersen-arbejde) viser en månedspræstation på tre oktavsnumre og ni sedeznumre samt et accidestryk, svarende til lige ved 200 sider. Betaling 47.8.0., hvorfra går 4X4 daler i forskudsvis udbetalte kostpenge og 5 daler til drengen Peter - underordnet hjælp, som typograferne kunne knytte til sig på egen bekostning. Mange regninger fremviser tillæg for små skriftgrader, korrektur af vanskelig sats og speciel ombrydning. En halv snes rigsdaler om ugen incl. kostpengene er typisk for denne kilde.

For bogarbejde var der altså ikke tale om fast løn. Ved Danmarks første bogtrykkerstrejke, netop hos Luno, havde man i 1848 krævet 12 timers arbejdsdag med 2 timers middag, 7 daler som minimumsløn for fastlønnede og iøvrigt indførelse af akkord: 12 sk. pr. 1000 bogstaver med tillæg for særlige skrifter og opgaver; bogstaver for nemheds skyld beregnet som omfanget af 1000 n'er, først senere ændret til 1000 løbende bogstaver af skriften, hvilket var mere fordelagtigt. Luno kunne svare de strejkende, at han selv forberedte en akkordberegning, og strejken løb ud i sandet uden fordel for typograferne. Forholdene er bl.a. kendt fra accidenssætteren *Jens Christian Lunds Erindringer*, udg. 1934 af Georg Nørregaard efter det nydelige manuskript i Bianco Lunos Bogtrykkeri. Lund levede 1801-82, var hos Luno 1832-77, og hans ugeløn steg 1832-57 fra 4 til 7.3.0. ifl. hans udregninger af livslønnen, der i Luno-årene gennemsnitlig androg 381.2.8. p.a. For hele livet, konverteret til ny mønt, 38.290 kr., deraf 34.460 kr. hos Luno. Der var tillagt den loyale og fortjente medarbejder visse garantier og gratialer i de ældre år. Hans enestående bog er hovedkilde for R. Berg: *Bianco Lunos Bogtrykkeri gennem hundrede Aar*, 1931.

*

60

Værkstedspraxis i Andersens senere år skildres meget nøje i den store »*Haandbog i Bogtrykkerkunsten*, især efter fremmede Kilder, navnlig Aug. Marahrens: »*Handbuch der Typographie, nach ihrem heutigen Standpunkte*«, Kbh. 1872, i titeloplæg 1873 forsynet med ophavsmanden *M Lazarus'* navn i stedet for tyskerens; bogen var imidlertid kommet fra 1870 som bilag til hæfterne af den nye *Skandinavisk Bogtrykker-Tidende*. Lazarus skriver, at n-beregning, gerne 12 sk./1000, er udbredt over hele Norden, men bør erstattes med bogstavberegning. Men allerede 1881 kan Martius Truelsen i *Statistisk Oversigt over Typografien i Danmark i Aaret 1881* skrive, at »den forældede n-Beregning finder endnu Sted paa mindst 5 Provinsbogtrykkerier«, og det fremgår, at hovedstadens sættere ofte er på fast løn, 14-30 kr. om ugen; gennemsnittet 19,76 kr. ligger over »beregningssætternes«, skønt disse altså nu beregner bogstaver, men under trykkernes. Lunos sættere ligger på 18-30 kr., trykkerne på 14-30 for den da dominerende arbejdstid på ti timer daglig.

Et springende punkt i hele arbejdsgangen var ud fra ethvert synspunkt *korrekturlæsningen*. Faglitteraturen viser, at sætternes klager over illiberal kompensation for fremmedsprog (hvortil tysk ikke regnedes), satsblanding, bogstavtal etc. træder helt i baggrunden for klagen over tab ved korrekturrettelser. Det naturlige forhold, at egne fejl må bæres af sætteren, rettelser mod manuskriptet af forfatteren, skildres som en - i Tyskland ganske vist opnået - idealtilstand med megen bitterhed mod stærkt rettende forfattere og mod principaler, der henviser til det knappe budget og lader arbejdet gøre uden rimeligt vederlag. Vigtigere for os er dog arbejdsgangen. Gaskell dokumenterer udtrykkeligt, at manuskriptet helt op imod 1900 ofte kun benyttedes til læsning i trykkeriet, mens forfatteren læste uden manuskript. W. J. Karups skrift *Om Correctur*, 1860, nævner først sent og knapt forfatteren, mens dets afløser, F. R. Friis: *Vejledning i Korrekturlæsning*, 1876, regner med forfatterkorrektur efter manuskript. Lazarus er ikke klar. Teknisk ses en brydningstid i den detaille, at korrektur i udskudte forme erstattes af korrektur afløst opbundne enkeltsider; det første var at foretrække, siger Lazarus, var det ikke fordi forfatterne er slemme til at rette mod manuskriptet. Karup siger udtrykkeligt, at forfatteren bør forlange korrektur af uombrukken sats, hvis han på forhånd venter at skulle rette meget. Når disse forfattere omtaler 1. korrektur, betyder det den der kun ses af trykkeriets korrektør. Friis når frem til betegnelsen huskorrektør (DO ÷), men ikke huskorrektur (DO 1891 ff); dette må muligvis holdes in mente, når Andersen taler om anden korrektur - det ville vi nu kalde første. Det er også værd at vide, at korrektøren ifl. Karup stedvis skal sammenholde 1. korr. med ms., men have hjælp af en konferent (oplæser), hvis teksten er fuld aftal, citater etc.

61

I denne forbindelse er det værd at sammenligne det utvivlsomme trykmanuskript til *Den lille Havfrue* med textudgaven (se forord til I og II) og med facsimileudgaven, Odense 1951; og det er beklageligt, at de

eneste eventyrkorrekturer, vi kender, er så lidet givtige (se forord til IV). Derimod eksisterer korrekturen af *Mit Livs Eventyr* 1855 i Holger Laage-Petersens samling i Kgl. Bibl., desværre meget lidt benyttet i H. Topsøe-Jensens udgave 1951 med dens vigtige forord. Manuskriptet i Odense er ikke rart, og lakuner i korrektorens tekst viser, at det er en førstekorrektur, den pietetsfulde typograf Nestler har samlet (og mindre pietetsfuldt ladet beskære hårdt ved indbinding). Rettelserne er tydeligvis foretaget med mindst to hænder: Andersen har foretaget en del rutinerettelser og et antal ændringer, som ikke kan kaldes glubsk, selvom de let kan blive alvorlige, da korrekturen er leveret i udskudte sider (og på uopskårne ark, så rettelserne er svære at følge efter indbindingen). En anden hånd, Møllers eller Collins vel, har korrigeret bl.a. citater og navne. Og samme eller en tredje hånd har, periodevis med blyant, drysset nogle tusinde kommaer ud over den tykke bogs blade til exercits af den hastige og ugrammatikalske, men udtryksfulde forfatter. Dette er helt på linie med komma-manien i de øvrige bind af *Samlede Skrifter* (se s. 69 og allerede 66f). Det er disse detaljer, der får korrekturen til at virke overmalet, og som må have forbitret sætteren, da de jo kunne have været klaret i manuskriptet; digterrettelserne er ikke nær på højde med fx Herman Bangs, Balzacs eller nogle af prøverne i Hellingas ovennævnte atlas.

En anden ting er, at Andersen netop forlod sig på sine skolerette hjælpere. Dette vides eller anes i en række tilfælde, bl.a. af mange venlige og tillidsfulde bemærkninger om Møller i brevene til forlæggerne, og der skal især henvises til det lange citat af brev til Reitzel om EP-54 (s. 68), hvoraf man tør drage ret vidtgående konsekvenser, ihvertfald for alt andet end førsteudgaver. Ikke blot lader Andersen til at nøjes med et gennemsyn af 2. korr. (se ovenfor), men han anser Ingemanns exemplar af EP-50 for tilstrækkeligt kontrolmiddel - ændringer på det lavere niveau er ikke hans sag, uanset om man skal tænke sig EP-50 givet i sætteri med eller uden tilretning. Se nu stikordene *korrektur* i Dagbøger XII 282 og *L. R. Møller* sst. XI 513.

Uden at høre til de mest glansfulde discipliner indenfor litteraturforskningen synes alle disse forhold at fortjene opmærksomhed, ikke blot hvor talen er om H. C. Andersens eventyr, men i almindelighed. Den uimodsigelige omstændighed, at en bog er en fysisk genstand og tilblevet under visse love gældende for en sådan, trækker konsekvenser med sig, også - som vist bl.a. af Gaskell - for den maskinsatte og nu for den fotosatte bog. Også forfatterholdning og forlagspraxis spiller selvfølgelig til enhver tid en rolle for teksten. Mangt et optryk beror på 62 forlagsarbejde alene; måske har forfatteren meddelt et lille antal ønskelige rettelser, måske simpelthen ønsket et helt uændret optryk. De uønskede småændringer kommer man i vidt omfang til livs ved fotografiske optryk eller ved ny satsfremstilling efter bevarede disketter og bånd, evt. omkodede til ændret skrift og format, metoder der har afløst den klassiske stereotypi og stående sats. Imidlertid kan tekstkritik, deskriptiv bibliografi, textologi, eller hvad man vil kalde det, ikke være et anliggende blot for filologisk orienterede forskere af ældre litteratur. Metoderne fortjener at omplantes til dansk og gerne til de nyere og nyeste hovedforfattere.

- Den ældre danske typografiske faglitteratur har udg. behandlet i en række længere artikler i Dansk Provins Bogtrykkerforenings månedsblad *Bogtrykkerbladet*. Martius Truelsens statistiske pjece fra 1881 sammenfattedes i årg. 1981 s. 300-05, og under fællestitlen Dagligt arbejde i bogtrykkeriet omkring 1870 behandledes i 1983 Mendel Lazarus' *Haandbog* s. 104-07 (sats) og 140-43 (tryk), Karups og Friis' korrekturvejledninger 180-83, og »H. C. Andersen i bogtrykkerhænder« 282-86, bygget på ovenstående og på den bevarede forfatterkorrektur af *Mit Livs Eventyr*. I notater på denne bruger Andersen ordet *spaltes* i betydningen spatieres; det er i DO XXI 96 kun belagt i et brev fra Andersen til Collin og der - som ordbogsforklaringen viser - med usikker betydning.

III: Ændringer udgavevis

I nærværende afsnit kan der spares på henvisninger, da citaterne efter sagens natur kan findes indenfor et bestemt sidetal af udgaven. Af samme grund har udgiveren skønnet, at sidehenvisninger uden linietal er tilstrækkelige, især hvor citat følger; og på forhåbentlig umisforståelige steder meddeles kun en del af citatets yngre form (efter >).

Eventyr, fortalte for Børn fra 1835 indtil EP-50

EB1-35 > EB1-42 (I 17-49, **A** > **A2**)

A2 er som hele andetoplaget af EB1/6 en dårlig text, omend den en halv snes steder har kunnet yde textrettelser med eller uden støtte i **m** og altså kan repræsentere nogen omtanke. For de to første hæfters vedkommende udgør **A2** en sidegren, idet EB1-35 > EP-50 (**B**). Både normaliseringer som 27 *paa Natten* > *om Natten*, 36 *hun* > *at hun*, en korrektion som 30 *Præsterne* > *Præsten* (= **m**) og korrupationer og småfejl som 43 *dandse de* > *dandsede de* står ene i **A2** . - EB-45 er ikke kommet for en dag, se I 22.

EB2-35 > EB2-43 (I 51-84, **A** > **A2**)

Se ovenfor om EB1. Tegnsætningen skifter en del. En fejl som 77 *Piger for Pager* rettes og kommer ikke videre end **A**. Sammenstilling af verber og afsætninger normaliseres efter skoleregler for brugen af *og* (617,667, 8134) og *at* (6234,7820 cf 7835), jf. s. 108f. Forskellige normaliseringer og moderniseringer står alene i **A2** , der som sagt ikke har været forlæg for **B**, således 62 *klappede med de smaa Hænder* > *i*, 72 *de satte dem* > *sig* (afvigende I 19726), 74 *paa sine Kne* > *paa Knæ*. En karakteristisk bessermachen udviser omtalen af markmusens dør, 57 *Den var et lille Hul* > *Den* [musen] *havde et lille Hul*; »rette vedkommende« har fundet *var* for svagt i denne konstruktion, eller troet det var en fejl.

64

EB3-37 > EB3-46 (I 85-111, **A** > **A2**)

Dette og de tre flg. hæfter er optrykt lineært **A** > **A2** > **B**. I tilfældet EB3 kan man komme i tvivl, fordi et labilt punkt i ortografien, postvokalisk *e*, flimrer en del; men det betyder intet. Altså introducerer **A2** permanente rettelser af tvivlsom art som 94 *dybt* > *dyb*, 98 *begge Hænder* > *begge Hinderne*, 106 *med hele dit Hjerte* > *med dit hele Hjerte* - og en utvivlsom forringelse som 106 *den lumre Pestluft* > *den lune Pestluft*, antagelig suggereret af 10612 *Kjøling*. For tidens og Andersens usikkerhed overfor verbernes pluralis er det karakteristisk, at 9115 og 9124 retter *steeg* > *stege*, 9829 *lader* > *lade*, og at **B** her = **A2** . Men hæftet frembyder kun lidt materiale. Om Carl Borgaards mulige ansvar for korrekturen af EB3/4 se I 13.

EB 4-38 > EB 4-46 (I 115-38, **A** > **A2**)

Her er færre men dummere småting: 119 *Da kom ... Drengene ud af Haven* > *ud i Haven*, en langt almindeligere ordforbindelse, her blot gal; den rettes først i **D** og da til *udfra Haven*. Tinsoldaten siger om danserinden: 122 *hun er noget fornem* > *meget fornem*, et typeeksempel på udviskningen af det mundret talesproglige. (Konjektur II 13728 kan anføres som modargument, men det uklare forlæg + **B** + udg.s skøn har altså medført løsningen * *meget*). Participium pluralis efter *være* indføres 127 *jaget* > *jagede*.

EB5-39 > EB5-47 (I 139-64, **A** > **A2**)

Atter indfører **A2** små forringelser som 14323, 1447, 14624. Helt urimelig er **A2** 142 *Hvem er dine Sønner?* Dette er netop oplyst, men kun **A** har det korrekte *Hvor*. 148 *Orgler* > *Faner* (= **m**) kan være en forfatterkorrektion af en fejl i **A**, men kan også være en andens fornuftige konjektur. 161 *bleve* > *blev* (= **m**) tæller næppe, men 152 *Blod-Taarer* > *blodige Taarer* er vel en forfatterrettelse.

EB6-42 > EB6-47 (I 165-88, **A** > **A2**)

Med *Rosen-Alfen* glider for første gang et tidligere trykt eventyr ind i eventyrhæfterne (bortset fra *Dødningen* > *Reisekammeraten* i EB2); det er betydelig korrigeret. Og da *Svinedrengen* tydeligvis er gennemgået til brug for **A2** , kan der være grund til at tillægge andre ændringer i **A2** nogen autoritet: 17136, 17513, 18024, 18132, selvom hæftet også indfører småforringelser: 1676, 17520, 18018 og rene fejl 175, 181.

65

EB1/6 > EP-50 (**A** eller **A2** > **B**)

EP-50 udkom i fem hæfter, udsmykket med Vilhelm Pedersens illustrationer, der tryktes med galvanoer efter træsnittene. Om hæfternes kronologi se II 170. Ansvar for udgiverarbejdet har næppe påhvilet Andersen, snarere Collin og forlaget. I forhold til EB-hæfterne er EP-50 ikke gennemrettet i bestemte ortografiske o.a. henseender, tværtimod er det svært at se principperne for brugen (evt. tilretningen) af *e* i ord som *Jomfru(e)*, *mu(e)lig*, *saa(e)*, *lo(e)* eller *Du/Dig* overfor *du/dig* (det sidste er snart urettet, snart tilrettet som i senere udgaver). Vaklen kan skyldes, at en så stor bog utvivlsomt har været delt mellem flere sættere, hvoraf nogle nok har været nye i huset pga. personaleudskiftningen efter strejken omkring nytår 1849. Også i teknisk henseende er den tykke bog uegal, nemlig mht. ordmellemmene. De er påfaldende forskellige, og det kan i nogle tilfælde skyldes sætteres vaner, men i andre tilfælde tydeligvis hensyn til ombrydning og billedplacering. Når fx fem af de syv historier i *Sneedronningen* slutter nederst på en side, skyldes det jo ikke held alene, men også håndkraft: kneben, stedvis for kneben sats. Skal man derimod puste teksten lidt op, er overdrevne udslutninger ikke nødvendige; man har nemlig ikke følt sig hævet over at variere klummehøjden en smule, ja endog at øge visse linieafstande. Det er ikke blot et spørgsmål om at

undgå horeunger (1. gang **B** s. 36), men også om at hvert eventyr ikke må slutte længere nede end cirka midt på siden, da slutvignetten ellers måtte bortfalde. Altså nedlægges man mellemslag fx **B** s. 120, 162 ff, 191 (på et fornuftigt sted, men med henblik på 195), 299 f. I bindets sidste levering tager denne uskønne praxis overhånd, dog kun af ærgerlig nødvendighed, ikke for at øge det tynde hæftes sidetal. Lignende betragtninger lod sig selvfølgelig anstille for andre udgaver, og hvor almanaktryk og bogudgaver har forskelligt illustrationstal til en bestemt historie, spiller sådanne hensyn ind.

En del af de afvigende steder synes at røbe den sædvanlige korrekthedstendens, men i så rimeligt mål, at der knap kan tales om bessermachen; der findes også stedvise moderniseringer som af 93 *slængrede*, 95 *Flaggene*, 97 *Fiske*, 176 *Knokler* > *slingrede*, *Flagene*, *Fisk*, *Knogler*. Verbernes pluralisformer, som Andersen altid brugte inkonsekvent og næppe har haft i sit talesprog, elimineres i mange tilfælde (30, 41, 92, 94, 104, 117, 125, 170), mens 133 *vilde* (fejl) > *ville*, ikke > *vil*; og 137 *betød* > *betydede* er en ændring i gammeldags retning. Mss. viser iøvrigt, at en række pluralisformer i **A** er sætterens værk.

Småuheld sker: 106 *maa m* > *maae A2* > *naar B*; og en meningsbærende kommaflytning kan ses 135 - resultatet bliver måske »naturligt«, bare galt, se 13629-31.

66

Keiserens nye Klæder og *Svinedrengen* er særtillældene i EB. Førstnævnte fik i yderste øjeblik den **A**-form, der blev stående i **A2**, som forf. næppe har arbejdet med; men ændringer af nogen betydning indføres i **B**, og i *Svinedrengen* ændres både i **A2** og **B**, ja vel også i **B2** (18224). Om disse forhold tillader at slutte til andre forfatterindgreb i **B**, er tvivlsomt; ændringer som 1266, 1358, 15531, 1703 må vist siges at være til det bedre, men forudsætter ikke forf.s medvirken. Her som overalt bør det erindres, at en rettelse kan være fremkommet ved at et optryks udgiver simpelthen har spurgt Andersen om detaljer uden at involvere ham yderligere.

Nye Eventyr fra 1844 til EP-50

NE1-44 > NE1-442 > NE1-47 (II 13-38, **A** > **A2** > **A3**)

Kun det første hæfte NE trykkes i mere end eet oplag. De tre tryk følges gerne linie for linie; hvor dette ikke er tilfældet, står snart **A**, snart **A3** alene. Der er flere ændringer **A** > **A2** end **A2** > **A3**. Sidstnævnte er forlæg for **B**, optrykningen er altså lineær. Den eneste rettelse, der nok bør tillægges fort., er 20 *bringe lidt af Levningerne fra Bordet* > *lidt Levninger*. Resten er bagateller, grammatiske pedanterier etc., nogle fører til formentlig mindre andersenske former som 31 *ligge paa det lidt endnu* > *ligge lidt paa det endnu*, 32 *for stor og for aparte* > *for stor og aparte*, 35 *Ja det er en stor Fornøielse* > *er nok en*, alle **A3**. Andre kan være ligeså gode som de fortrængte former: 27 *Toppen svingede rundt* > *snurrede*. En typisk normalisering er 33 *at jeg kan godt lide dig* > *godt kan*.

En type rettelser under variantapparatets niveau gør sig så småt gældende i **A2**, nemlig ændringer i stort og småt begyndelsesbogstav i (mere eller mindre) substantiviske pronominer og andre ordklasser. I 1850'erne bliver dette træk stærkt fremtrædende. Noteret er to modstridende belæg: 182 *Alle de* > *alle de*, 1914 *nogen* > *Nogen*; det sidste har fremtiden for sig.

NE1/5 > EP-50 (II 13-167, **A3** eller **A** > **B**)

Som bekendt er eventyrenes rækkefølge i **B** bestemt af det tyske forlæg; et system eller en forklaring kan ikke præsteres, og således videre i **B2**, **C** og mangfoldige udenlandske udgaver. Det er følgelig kunstigt at adskille EB's og NE's skæbne i EP-50, da kun slutningen af denne stemmer overens med originalhæfternes rækkefølge. Imidlertid er det 67 netop her, henimod slutningen, at en bestemt tendens gør sig gældende: den grundigere kommatering. Eksempler kan findes allerede i NE3-texter, hvor fx 8829-39 eller 9211-13 gennemrettes, men det er udpræget i NE4-texter, hvor **B** desuden indsætter udråbstegn for nogle af **A**'s kommaer. Emnet kan ikke bære en nærmere behandling. Andersen var meget skødesløs og hans udgivere meget pedantiske, men i en del tilfælde må man nok hævde, at også kommateringen bidrager til Andersens udtrykskunst, og at nuancer går tabt ved ensretningen, der styrkes i senere udgaver. Lad det være sagt een gang for alle, at udg. hår opfattet det tveæggede i at beskyldte andre for pedanteri i en afhandling som den foreliggende.

B har meget få rettelser, man er tilbøjelig til at give forfatterautoritet: 27 gentagelse af boldens »vil De?«; 51 *at de ikke maatte krybe op* > *der maatte*, hvor enhver anden end Andersen vel havde indsat *der før* eller efter *op*; 52 *Frost ... Foraaret* > *Frost ... Tøe ... Foraaret*, en rytmisk og logisk forbedring; 53 *kunde* > *ja*

kunde; 54 *men* > *mens*; 68 *sad inde i* [kareten] **m** > *sade inde iA* > *sad ind iB*. Mindre indlysende er 894 - et godt eksempel på en vending, som har voldt besvær fra begyndelsen, ganske som 1153, hvor **B** også har den rimelige løsning - hvad der måske også kan hævdes om det lille problem 108 *lyse/lyst/lyste gjorde den ogsaa!* 627 kan være en begravelse eller en forfatterrettelse, mens 3411 næppe har noget for sig.

De små moderniseringer gælder her i høj grad verbernes tab af pluralisendelse og *-n* > *-t* i participier; nogle verbalendelser forskyder sig: 33 *hilsede* > *hilste*, 125 *hede* og 151 *hedte* > *hed*, 129 *vant* > *vænnet*, 138 *svart* > *svaret*, men 112 *smilede* > *smilte*, den senere tabende form. Blandt substantiverne interesserer moderniseringen af 21 *Nattergaler*, 24 *Guldqvaste*, 159 *en stor Afkom* mindre end den ofte citerede variant vedr. gruppegenitiv, 22 *Keiseren af Japans Nattergal er fattig imod Keiserens af China* > *Keiseren af Chinas*, se s. 88. Overhovedet er en jævnt moderniserende, grammatiserende og korrigerende tendens her som ellers ansvarlig for det store flertal af bevidste eller »indsnigende« ændringer.

En gang imellem generer pedanteriet og misforståelserne: 35 *klogere end hende er der Ingen i Verden* > *klogere end hun*; 89 *der kunde staae Sengen og en Stol* > *en Seng* (nej, *sengen*, uden hvilken rummet ikke kan bruges til pigekammer, men usædvanlig er konstruktionen unægtelig); 95 *gamle Chineser* > *den gamle Chineser* (*gamle* foran appellativer med bekendthedskvalitet er godt talesprog, kan høres den dag i dag, og godt Andersensprog, typen *gamle Baron* fx flere gange i dagbogen maj-juni 1851, se ndf s. 91); 101 *Flammen ... brændte stadigt* > *stadig* (fejl, her netop ikke temporalt); og *og-korrektion* 12111. Rene fejl er 60 *den lange gule Blomst* > *den lange Blomst*; 85 *fine, hvide Klæder* > *sine hvide Klæder*,
68

men sætterne har været så fortrolige med det lange *s*, at fejltypen er meget sjælden (fx IV 24922 **O**).

EP-50 er en fornuftig text, omend indtil tre tryk af eventyrene er gået forud. Den har ikke de gennemgribende ændringer, der gør SS ortografisk fremmed og EH P 1/2-62/63 uautentisk; men de sikre eller trolige digterrettelser er yderlig få udenfor de to gamle eventyr fra EB.

Vilhelm Pedersen-udgavens optryk 1854-55

(I-II, **B** > **B2** > **C**)

EP-50 > EP-54 (**B** > **B2**)

Det tykke bind med Andersens tidlige eventyrproduktion blev optrykt 1854 med uforandret indhold (da de mellemliggende års kortprosa er »Historier«) og stort set linie for linie, omend undtagelser ses fx 73, 267, 502. I princippet følges **B** nøje, der er sider uden en afvigelse selv på kommaplanet. Dog fører visse træk henimod **C**'s praxis, både når denne er moderne og gammeldags i forhold til **BB2**. Tegnfeljt rettes, og nye kommer til; der opereres nogenlunde frit med udråbstegn, kolon og komma; i vokalismen er der mange rettelser indenfor det vanskelige vokalpar *e/æ*, oftest rettes til nutidige former som *hjælpe*, *Bjælke*, *flettet*, *Fjer*, *Kedel*. *Den gamle Gadeløgte* pudses op med gennemførte. *Kj-* og *gj-* moderniseres til *k/g*, og *du/Du* normaliseres til *Du*. Dette er et særtilfælde af en bølge, der sætter ind ihvertfald fra omkring s. 400, hvorefter ord af forskellige klasser får stort begyndelsesbogstav i substantivisk funktion som allerede før nævnt: *Mange*, *Ingen*, *Ingenting* og især *Noget*, endvidere *den Ene* og *den Anden*, *det Halve*, og II 21131 *det Allerfornuftigste* (men allerede **A** 21124 *Den Allerlykkeligste*). Alt dette er under variantapparatets niveau.

Henimod 100 afvigelser, exciperet fra apparatet, viser dog heller ikke noget af virkelig interesse. Imidlertid skriver Andersen til Reitzel fra Sorø 5.6.1853 (Kgl. Bibl. MS NBD 2. rk.):

»Hvorfor jeg i Dag skriver dette lille Brev er egentligt fordi jeg har en lille Frygt og, som Ingemann understøtter, den nemlig, at i hvor fortræffeligt og nøjagtigt, end Hr: Møller læser Correctur af de Par Ark han har af Eventyrene, kan der dog let komme en Misforstaaelse, jeg troer derfor at det er bedst at jeg faaer *anden* Correctur tilsendt, *efter at han har gjennemlæst den*, men uden at første Correctur behøver at følge med, thi jeg har for mig den tidligere Udgave; sendt med Krydsbaand, 69 er der saa godt som ingen Udgift derved og i vor Tid flyver det jo afsted.«

Dette er så ren besked, som man kan forlange, og må være optakten til forf.s bemærkning til Collin, at han »har alt læst Correctur paa flere Ark« (BEG II 231, 14.6.1853). Her er altså forfatterkorrektoren et gennemsyn, der bevidner hans tillid til andres indgreb i det små og hans erkendelse af at eventyrene var *færdige* i det større. Samtidig tør man dog forsigtigt tilskrive plausible smårettelser i EP-54 nogen autoritet, eksempelvis I 24 *Men Hunden ... har her to Øine* > *Men Hunden her, han har* > **C**, tabt **D**; 44 *Derude er rigtigt*

Bal > *Derude er rigtignok Bal*; 58 *Vinger trykkede fast ind om Siderne* > *trykket fast ned mod*; 162 *krøb op i Reden* > *krøb ned i Reden*; 162 *Skulle vi ikke flyve med* > *Skulle vi flyve med*; II 20 *De* > *Du*, hvor kokkepigen taler til nattergalen, se s. 99; 127 hvor *Hebraisk* indføres ved *koax*; 158 *Myggen* > *Myggene* efter *vi* (men det skal der jo ikke en digter til at rette).

Dette forhindrer ikke, at der foruden de tidligere behandlede typer af petitesser optræder nye fejl og forringelser, eller at udtryk bliver lidt mere logisk-pedantiske. De fleste rettelser går imidlertid videre fra **B2** til **C** og fra **B2** til **D** og giver derved EP-54 en ikke uvigtig stilling i texthistorien.

EP-54 > SS 19/20-55 (**B2** > **C**)

Da H. C. Andersens halvtredsårsdag nærmede sig, forekom hans produktion moden til at udgives som *Samlede Skrifter* og at krones af hans selvbiografi, hvis tyske originaludgave derfor omarbejdedes til *Mit Livs Eventyr*; se V 12. Temmelig præcist udkom nu 2 bind à 48 sk. hveranden måned fra 7.11.1853. Bd. 18, *Historier*, voldte kvaler og ombyttedes med 19; de to bind *Eventyr*, 19 og 20, fulgtes derfor med henholdsvis bd. 17 og 18 (15.3. og 8.5.1855), hvorefter udgavens oprindelige bindrække afsluttedes med selvbiografien samme sommer. Eventyrbindene er tydeligvis optrykt efter EP-54, hvis indhold og kedelige rækkefølge overtages.

De mest iøjnefaldende ændringer i SS 19/20-55, vor udgaves **C**, ligger under variantapparatets tærskel. De består i en fortsat og udstrakt regulering i en række henseender:

1) Kommateringen, bl.a. tilsætning af komma mellem to adjektiver til samme substantiv.

2) *d/D* i *Du/Dig*, massivt fx i havhexens tale til den lille havfrue, hvor *d-* har holdt stand helt til **B2** (derimod *din*, da ordet er adjektivisk, fx I 6513, der har *Din* **A-B2**).

3) *e/æ*, men denne gang modsat **B2** ofte til fordel for et i vore øjne gammeldags *e* (*Gjerde, Hevn, Melk, Nelder, Øienfor blende lse, hjælpe, hefte, 70 pen, selsom, sjelden*), dog rettes også til sejrende former som *Net, strengt, Tæppe, Bjælde, Bælte, gjelder, hjælpe*. Se om dette lille emne DSH III 175 og IV 73 o.a. litteratur om danskens ortografi.

4) Der sker en til tider overraskende overgang til stort bogstav i substantiviske ord; tendensen er omtalt i det foregående, se også DSH III' 171, der anfører Rask og Madvig som fortalere for det modsatte princip, og SGr 1872 XIII, der kompenserer sin irritation over storbogstaver i substantiver ved at negligere »den al fast Regel trodsende Lyst« til at bruge dem i andre ordklasser. Altså møder man *det eneste Deilige, de Dumme, noget Behageligt, de snakkede Allesammen Fransk, den Ene værre end den Anden, vi To, den Sjette, den er vi Fem og Tyve om, nu slog Klokkeren Tolv, sagt Ja, ja endog hvidte den Lidt, det er Ondt og Slem*. Kuriøst rettes II 11238 *noget fornemt Noget* til *Noget fornemt noget*.

5) Mange særskrevne forbindelser sammenskrives, både præpositioner og adverbier: *bagved, derhen, heroppe, indeni, ovenpaa, saasart, udaf, udenom, hertil, dengang, imorgen*; hertil konjunktionen *idet*, som Andersen ofte skriver *i det*; cf. ndf. s. 86.

6) En del fremmedords fordanskning trækkes tilbage mod ophavssproget, idet der rettes til fx *Comoden, Congressen, Declamations-, Discurs, Dousin, Marskandiseren, Meublerne, Portraiterne*; men samtidig kan træffes *Caffe- Commerts > Kaffe-Commers, Canari- > Kanari-, Droschke > Droske*.

7) En del vokalfordoblinger foran b, d, g opgives, og der skrives vb. *bed, led, red, peb, steg*, adj. *fed, lig, rig*; hertil et > eet passim.

Når der i det følgende tales om **C**-rettelser eller rettelser af **C**-type, tænkes der på disse punkter, ihvertfald på (1)-(4). Som det let vil forstås, betegner de en mærkbar forskydning af **C**'s totale skriftbillede, omend der kan findes **C**-sider med få eller ingen rettelser fra **B2** . Uden kendskab til personelle forhold omkring **C** eller til Reitzel/Lunos typografiske husstil i 1850'erne må man lade forklaringen på disse forhold henstå.

I forhold til disse tusinder af rettelser er godt 100 varianter i apparatet ikke meget, og de taler ejheller noget interessant eller entydigt sprog. Dog vidner de ikke for nogen personlig indsats fra forf.s side. Der er et par oplagte fejlrettelser, men måske egentlig netop den slags, et par friske øjne standser ved: I 24 *et Par Øine, saa store, som et Møllehjul* > ... *et Par Møllehjul* er pedanteri, men i den tilsvarende vending I 29 oprettes en fejl fra manuskriptet og de fire(!) tryk: *et Karethjul > et Par Møllehjul*. I øvrigt er der et udvalg af gode rettelser med jævn overgang til pedanteri: I 5613, 10813, 14440 (= **m**), 1518, 15319; II 6018, 6334, 15814, hvortil kan føjes en del reguleringer af *af* > *ad* i sammensatte præpositioner og af tegn- og trykfejl i eventyr fra det dårligt satte hæfte NE4; en del af disse rettelser når aldrig længere end 71 til **C**. Samtidig optræder nye lapsus og fejl: 131 *Rødder > Nødder*, 138 *vilde Svaner > hvide Svaner*, II 15 *de bringe > den bringer* etc. Nogle rettelser gælder syntaxen: I 28 (efter semikolon) *hvor de saae, var der Kors > saae der var (dér? eller komma foran ordet?)*; 151 *og > -* mellem to sætninger; II 28 *Gud skee Lov, der dog kommer*

een > kommer dog; 117 og bleve tilsidst enige > og bleve de tilsidst enige (ikke just nogen stilrigtig ændring! se s. 78). - I 6915 og 9028 samt II 4334 forsvinder ordet *stor* - det kan næppe være sætterfejl alle tre gange, jfr. s. 113.

Rent undtagelsesvis kræver en textvariant realkommentar: I 68 o.fl.st. bruges *Rigsdaler*, forkortet *Rdlr.* Det var efter 1813 den kollokviale betegnelse for rigsbankdaleren, men **B2** retter nøjeregnende til *Rbd.* - i sidste øjeblik, for 1854 blev *Rigsdaler* officielt, og **C** bruger dette ord uforkortet.

SS18/20-55 og senere bind blev valgt som textgrundlag af Hans Brix og Anker Jensen, som desværre ikke motiverer valget eller karakteriserer textformen i deres korte redegørelse, Brix I 387 f. Selvfølgelig udgør den et bedre grundlag end de posthume *Samlede Skrifter* 2. udg., men hvad der her er kaldt **C**-rettelser, gør den atypisk og gammeldags at se på, trods den skønsomhed man forsåvidt kan tillægge digterens hjælpere.

Historier 1852-55 II 217-326

De 12 historier i småhæfterne H1/2-52/53 samt andre 12, hvoraf 9 tidligere trykt, forenedes i 1855 både i det illustrerede bind HP-55, der siden blev forlæg for EHP2-63, og i SS18-55 (som også rummer fire Biographiske Skizzer og Anmeldelser, tidl. trykt senest 1853 og uden betydning for det flg.). HP-55 udkom 30.4., SS18-55 8.5.; det var som nævnt ovenfor en forsinkelse, idet HP skulle være kommet før jul, SS18 sammen med SS17 (to skuespil), der imidlertid fulgtes med SS19 15.3.55. Hovedsagen var, at HP måtte have forrang for SS18. H. C. Andersens Breve til Carl B. Lorck, ved H. Topsøe-Jensen, Odense 1969, er en hovedkilde til de to udgavers historie, men løser ikke alle textkritiske problemer - sikkert er det imidlertid, at de sidste 12 historier i vor udgave med rette følger HP, fordi den kom først.

Den var nu også sat i arbejde først. 1.11.54 - hedder det i brev til Lorck - håber Andersen og Reitzel, »at endnu *til Julen* Bogen kan komme ud; allerede i denne Uge har Hr Reitzel ladet begynde at sætte »Historier« osv.; en efterskrift meddeler, at SS18 skal komme i 72 februar, hvilket gentages 11.1.55, og da fremstillingen af de samlede skrifter rullede med to bind hveranden måned, er det ikke til at tro, at SS18 skulle have været i gang i oktober, da man knap havde afleveret bd. 13-14 og endnu skulle have 15-16 publiceret før jul. I december udkom endvidere Folke-Kalender 1855 med *Ved det yderste Hav* og *Pengegrisen* med tegninger af Vilh. Pedersen; begge indlemmedes i de to bogudgaver. 10.3.55 jager Andersen på Th. Reitzel, fordi HP dog *må* ud 8-14 dage før SS18 (brev NKS 2937,4°); på dette tidspunkt må man selvfølgelig have aftalt at bytte bd. 18 og 19. 3.4. fortæller han Henriette Wulff, at han om aftenen på sin fødselsdag »læste Correctur baade paa Eventyr og paa Biographien«, hvilket dog ikke er meget oplysende (BHW II 205). 16.4. meddeler han Lorck, at det sidste ark af HP nu -er under trykning.

HP er altså først påbegyndt og først udsendt. Om også først færdigtrykt, er uvist og mindre væsentligt, så gerne man end havde set Luno-arkivalier fra denne vinter. Spørgsmålet har dog sin interesse, fordi forlægget for det først igangsatte bind må være H 1/2-52/53 + diverse trykt og håndskrevet materiale, mens det på forhånd er uvist, om SS 18 er sat efter den samme bunke eller efter korrekturen af HP.

Emnet belyses især af rettelsener under variantapparatets tærskel, dvs. stavnings- og tegnændringer noteret i arbejdsexemplarer. Og disse synes at gøre det klart, at H1/2 er forlæg for begge 1855-udgaver. De små afvigelser forener i godt 30 tilfælde H1/2 med HP, i godt 20 tilfælde med SS18; men disse to tal er kun brøkdele af 120, det antal steder, hvor H1/2 står alene mod de to 1855-udgaver, som nemlig følger »**C**-normen«. En dygtig sætter, muligvis den samme trods opgavens omfang, kan meget vel have behersket denne norm så sikkert, at han har kunnet sætte de to udgaver med denne betydelige grad af ensartethed, uden at forlægget har været gennemrettet; men rettet eller urettet exemplificerer disse udgavers indbyrdes forhold omfanget af ubevidste småændringer.

Fra apparatet kan fremdrages et ubetydeligt antal ubetydelige rettelsener fra de 60 sider, H1/2 fylder. H1/2 = HP mod SS18: 21838; = SS18 mod HP: 22925, 23935, 23936, 2455 (med rettelse hentet i SS18), 2517, 26310, 26630; og alene mod de to 1855-tryk: 2216, 22622, 2457, 25010 (rettelse til det korrekte), 25622, 25716, 25738, 26028, 26429.

De sidste 12 historier frembyder allerede i udgavens noter særlige forhold. SS18 er gennemgående en lidt bedre text end HP og står ofte sammen med originaltrykkene mod denne. Det kunne betyde, at HP var et forringet optryk efter SS18 eller, da dette ovenfor blev afvist, at SS18 simpelthen er bedre gennemset eller

måske sat. Man må regne med, at den blandede manuskriptbunke, HP er sat efter, gik videre til SS18's sætter, ligesom forholdet var for H1/2. Som hovedregel må 73 HP-55 og SS18-55 altså opfattes som sideordnede optryk af tidligere hæfter og tryk. Opdagelsen af det manuskript, der savnedes II 323, bekræfter, at *Pengegrisen* ligesom *Ved det yderste Hav* er sat efter to forskellige manuskripter henholdsvis til **O** og **A**, vel således at Andersen, da Reitzel ønskede disse historier, leverede det ms., der lå forud for det til Delbancos Folkekalender leverede. Derved isoleredes den bedste tekst i **O** alene.

Apparatet meddeler henimod 50 afvigelser mellem 2. halvdel af de to 1855-tryk indbyrdes. I de 9 historier, der har et **O**-tryk, følger SS 18 næsten undtagelsesløst dette overfor HP-55. Det er ikke lykkedes at fornemme en tendens i en af de to udgaver. Hvadenten man spørger efter logik/ulogik, tale/skrift, gammeldags/moderne, giver det lille materiale usikre svar. 29715 og 30828 er der indført textrettelser med støtte i SS18 + **O** eller et ms. 28933 har begge udgaver accepteret forf.s *et Barn kuns*, mens **O** viger tilbage og skriver *kun et Barn*.

Nye Eventyr og Historier fra 1858 til SS25/27-68 III og IV

NEH1-58 > NEH1-582 > NEH1-59 > NEH1-65 (III 11-60, **A** > **A4**)

Hermed indledes de ti ensartede hæfter, der rummer det meste af den senere eventyrproduktion. NEH1 er det eneste bind eller hæfte, der opnår mere end tre ensartede tryk i Andersens levetid. Ændringer i og »under« apparatet viser, at de fire oplag er trykt lineært efter hinanden.

A2 er ikke trykt på stående sats, men bærer samme årstal som **A1** og frembyder kun en halv snes ændringer i apparatet, deriblandt 46 *yngste > ældste*, 52 *tredie > fjerde*, 55 *Offerrøg > Offring*, der som åbenbare fejlrettelser ikke forudsætter forf.s medvirken. Det samme må siges om 4220; et af de steder, hvor fort kæmpede med en tilsyneladende overkommelig, men af en eller anden grund drilagtig formulering.

A3 levner ejheller plads for formodninger om forts medvirken. Det tunge leds flytning 5114 er en af de normaliseringer, optrykkene bringer. Løjnefaldende er et betydeligt antal ændringer af participium på *-t > -n*, fx 165, 303, 352; *-t i ordentlig* og *egentlig* udelades fx 1511, 2034. Ejendommeligt er 58 *en Grændse med alt > forA2 > medA3 > forA4*; hvorfra kommer det sprogfremmede *med* i **A3** (DO ÷), når oplagene i øvrigt med sikkerhed ses at være trykt lineært? måske fra *der er måde med alt*.

74

A4 frembyder flere ændringer end **A3**, måske pga. den længere tidsafstand. *ABC-Bogen* får tilføjet sit manglende Z-vers, men det er vist hæftets eneste ægte rettelse, thi den samtidigt stedfindende ændring 601 er dum (jf. 602) og 603 unødvendig. En fyldigere og omhyggeligere tegnsætning opbygges gennem alle tre optryk, og storbogstaver af »**C**-type« indføres i **A3** og drives i **A4** så vidt som til 2020*Nok*, 244*men Flere af Musene*. I apparatet kan findes regulering af ledstilling som 1318, en pedantisk klargøring som 29 *den > Sedlen*, en skriftsproglig ændring som 48 *den > denne* og en normativ konjunktionsændring som 5418. Påfaldende er ændringer fra singularis til pluralis i finite verber og participier fx 1412, 154, 159, 4630, herunder 168*skar > skjar*, der også findes andetsteds. Ikke for intet er **A4** yngre end den ufriske tekst i EHP1/2-62/63 og påvirket af sin tids praxis.

NEH2-58 > NEH2-60 (III 61-100, **A** > **A2**)

Ændringerne er ret få, ikke systematiske, og hvad kommaterang angår med mange eksempler på både nye og glemte tegn. En række participier får fælleskøns-*n*, fx 6616, 7521, 8022 - kongruenspedanteriet tvinger endog til at tilføje ord 6710 *Hynder ... bleve lagte ... og Brænde > ... Brænde blev lagt*. 69, 70 og 95 ændres *Vildskaben, Minaret* og *Hastværk* til intetkøn. 91 *enge* aftyskes til *snevre*. 92 *der værne > værne der* lyder ægte, men er det næppe.

NEH3-59 > NEH3-61 (III 101-45, **A** > **A2**)

NEH-hæfterne tryktes på tykt papir til Reitzel, Andersen og Collin; de fem i Holger Laage-Petersens samling bevarede hæfter af forf.s eksemplar byder kun på een af ham noteret rettelse: 128 *Flasken var gammel og Glasset med > ... fremme ...*; den har støtte i **r**, men kan ikke gættes, og Brix, som ikke kender dokumentationen, retter den tilbage. Resten er tilfældige petitesser, herunder *af > ad* flere steder samt nogle »**C**-rettelser«.

NEH4-60 > NEH4-61 (III 147-98, **A** > **A2**)

Udeladelsen af det dobbelttydige *gaae igjen* 195 er fornuftig og snarest ægte (men ordene går igen i **D**, ved en ejendommelig, bevidst tilbagegribning uvist af hvem); om 18711 og 18922 er rettet af forf. ved samme lejlighed, er usikkert. I øvrigt rettes fejl som 149 *med* > *ned*, 154 syntaxen. Der er snart flere, snart færre tegn og lidt flere store bogstaver foruden endnu mindre ting, men intet af interesse.

75

NEH5-61 > NEH5-69 (IV 69-117, **A** > **A2**)

Optrykket falder efter SS 26-68 (**C**) og må skyldes et behov for supplerings af hæfterækken. **A** følges med sjælden nøjagtighed; når **A2** figurerer så ofte i apparatet, skyldes det netop dets abnorme kronologiske plads, og selv under apparatets tærskel er kun et lille antal tegnændringer noteret. Af *De Visers Steen* er **A2** det seneste tryk og det eneste der retter distraktionsfejlen 9538.

NEH6-62 > NEH6-65 (IV 119-79, **A** > **A2**)

Optrykket er uden interessante ændringer. Tilfældigheder, reguleringer og pedanterier i det små kan ses i apparatet, under hvis tærskel man noterer sig *Kunstner* > *Konstner* og nogle nye kommaer. 139 *sagde sin Glæde* > *udtalte sin Glæde* er et eksempel på hvordan diktionen forfalskes i en tvivlsom korrektheds tjeneste. Et par singularisformer indføres lidt overraskende, 14541 og 14628, mens en snurrig lapsus findes 152 *kysse ... Englænder med (> paa) ... Bakkenbarter*.

15EF-67 (**B**)

Boghistorisk hævder udgaven sin særstilling som den eneste eventyrbog i stort format og den første med Lorenz Frølich's billeder. Texthistorisk er den en blindgyde, tilmed ud fra stemma-synspunkt meget uhåndterlig. De 15 tekster er hentet fra tilfældige oplag af NEH1/6 (se nedenfor om **C**) og tjener ikke som forlæg for andre tryk. Bogen frembyder et moderat antal ujævnt fordelte smårettelser uden værd, rettelser af reelle lapsus, regulering af tegn med henblik på flere kommaer og færre udråbstegn. Fremhæves skal kun enkelte ændringer, der lever videre: III 35 ff *Anthon* > *Anton*, 100 *Laage* > *Luger*, 111 *Ane* > *Anna* (ensretning), IV 72 *Presenter* > *Foræringes*, desuden *Kjedel* > *Kedel*, der falder i øjnene ved at optræde i forskellige eventyr. Man kan godt tillægge forlaget disse ændringer, men må blot erindre, at de bevidst er overført til næste tryk, SS, der ellers hviler direkte på NEH.

Alment om NEH 1/8 > SS25/26/27-69 (**A** > **C**)

I 1868 samledes det seneste årtis mange eventyr i SS, hvorom se V 12. SS25 rummer NEH1/3, 26: NEH4/5 og 27: NEH6/7. Dertil kom i alle tre bind grupper af eventyr, der tidligere havde stået trykt udenfor eventyrudgaverne samt evt. i EHP 1/2-62/63. Man valgte som forlæg vilkårlige foreliggende oplag af NEH, hvilket ses af apparatet og det følgende.

76

Da EP-54 optrykkes som SS19/20-55, gennemførtes som ovenfor omtalt en række ændringer (især under apparatets tærskel) med nogen ændring i tekstens ortografiske billede som følge; men de øvrige rettelser gjorde ikke indtryk ved mængde eller formodet autenti. Hvor talen er om SS25/26/27-68, gælder noget lignende, idet »**C**-rettelser«, især kommaer, vinder indpas, skønt tendenser i så henseende forlængst var mærkbare i NEH-hæfterne. Andre rettelser tælles i hundredvis; de er svære at få greb om og vidner bestemt ikke om autors medvirkende hånd. Herom i korthed følgende:

NEH 1-65 > SS 25-68 (III 13-60, **A4** > **C**)

A > **A2** > **A3** > **A4** > **C** > **D**, 4 tekster desuden **A4** > **B** (15EF-67), 1 tekst **A3** > EHP1-62, *Flaskehalsen*. Enkelte steder, hvor **B** = **D** udenom en afvigelse i **C**, kan ikke afkræfte angivelsen af trykkes afstamning. Der er mange **C**-rettelser især af hovedtyperne æ > e og stort bogstav i substantiviske ord. *Anthon* > *Anton* i *Pebersvendens Nathue* indførtes allerede i **B**, men *Tristand* > *Tristan* sst. ikke før i **C**. Løjnefaldende gennemrettelse af en *Slags* > *et Slags* uanset det flg. ords genus. III 46 *ynge* > *ældre* er en af de åbenlyse fejlrettelser, der ikke kræver forf.s medvirken. Andre rettelser har gennemgående præg af tilfældige moderniseringer og normaliseringer. 5422 påvirkes sætningsbygningen - rettelsens ophavsmand har været generet af en »at-sætning« uden komma og *at: det saae under sig de andre Trær voxede og løftede sig som det > ... voxte og løfte ...*

NEH2-60 > SS25-68 (III 63-100, **A2** > **C**)

A > **A2** > **C** > **D**, 1 tekst **A2** > **B**. Hæftet, og det vil stort set sige *DyndKongens Datter*, frembyder et træk, der ikke før har været påfaldende: et stort antal komposita med bindestreg i **A** sammenskrives i **C**. Der er over 50 eksempler, abstrakte som konkrete, gængse som specielle, se fx 8013, 17, 21 og 811, 10, 14, hvoraf de fire sammenskrives, men *Christen-Kjærlighed* og *Seid-Kunst* ikke - eller 8225-30 med fem eksempler, der

alle sammenskrives i **C**. Har forf. i bedste Grundtvig-manér villet bidrage til denne store digtnings høje og gamle stil ved denne knortede grafiske detalje? - Man noterer nogle æ > e og *Kunst* > *Konst*. Apparatet byder på c. 25 ændringer af karakter som i NEH1 > **C**.

NEH3-59 > SS25-68 (III 103-46, **A** > **C**)

A > **A2** > **B** (2 tekster), og **A** > **C** > **D**; se især apparatet til *Et Stykke*

77

Perlesnor. Under apparatniveau findes intet nævneværdigt. En række steder tilføjes verbernes pluralis-e. En del rettelser i forbindelse med bestemthedsbøjning forekommer inkonsekvente: **C** ændrer både 111 *Stakkemens*, 119 *Himmelens* og 126 *Djævlen*, 131 *Englen*, 135 *Altret*. Der er mere fornuft end stilfølelse i en rettelse som 123 *var saa henne i den* > ... *saaledes* ... En retorisk figur eftergås med filen 13214 og 14129 - næppe forf.s bidrag. Pudsigt er 13836, hvor personerne i *Børnesnak* ikke må være *de Børn*, *vi have fortalt om*, nej: *talt om* - hvilket jo bare betyder »skrevet om«. Dette skal ikke være eventyr, *fortalte* for børn!

NEH4-61 > SS26-68 (III 149-98, **A2** > **C**)

A > **A2** > **C** > **D**, 2 tekster **A** > **B**. Her optræder **C**-rettelser, især flere kommaer, der her ikke blot skyldes skødesløs tegnsætning i forlægget, men også en kampagne mod udråbstegn (*En Historie fra Klitterne*); desuden fortsætter sammenskrivninger på bekostning af bindestreger. Også apparatet viser en ret kraftig rutinemæssig tilretning med over 50 ændringer, hvoraf en del nye pluralis-e (men modsat 16512, 16918). Skoleregien om *og i* opremsninger exekveres 1607, 16913, mens et manglende *og* af helt anden type klares behændigt 18324. Der tilføjes -e i *hundred* og *tusind*. Hæftet som helhed er et godt eksempel på, hvad blot een optrykning medfører, og hvor stor eller lille interesse forskydningerne kan siges at have.

NEH5-61 > SS26-68 (IV 71-117, **A** > **C**)

Fra **A** udgår både **A2**, **B** (4 tekster) og **C** (> **D**), hvilket egentlig følger af den atypiske kronologi, 1 tekst går **A** > (*De Visers Steen*, EHP 2-63). De under NEH nævnte småændringer finder også sted her, omend vistnok i aftagende grad mod hæftets slutning, og en del *i* og *u* fordobles; nogle verber bøjes i pluralis. Apparatets varianter er uinteressante, og ingen særlig rettelsetype falder i øjnene.

NEH6-62 > SS27-68 (IV 121-79, **A** > **C**)

Hæftet domineres af *Ilsjomfruen*. Fra **A** udgår både **B** (1 tekst), **C** (> **D**) og den sene **A2**. Færre udråbstegn og endnu flere kommaer, fordobling af *i*, men **A** = **C** i en lang række tilfælde, hvor **A2** afviger. I *Sneglen* og *Rosenhækken* vakler *Rosenhakken* og det mere individualiserede *Rosentræet* i **A**, mens en egalisering til det ene eller det andet tilstræbes i henholdsvis **A2** og **C**.

78

NEH7-65 og NEH8-66 > SS27-68 (IV 184-265, **A** > **C**)

A > **C** > **D**; hæfterne trykkes ikke op og bidrager ikke til **B**, skønt denne er yngre. De førnævnte træk vedr. kommaer, storbogs taver og komposita præger også her optrykket, men i aftagende grad - tidsafstanden fra **A** daler og muligheden for ændret husstil med den. Antallet af rettelser i apparatet daler tilsvarende. Man kunne tænke sig at vide, om korrektionen af eventyrtitlen citeret i et andet eventyr, 18531 *det gamle Egetræes Drøm*, og den poetiske singularis 20622 er autentiske rettelser; det er de såmænd nok ikke, men usikkerheden er til at bære.

Fembindsudgavens bd. I-II, EHP1/2-62/63

Da Vilhelm Pedersen døde i sit fyrretyvende år 1859, havde han ikke blot illustreret EP-50/54 og HP-55, men også fire eventyr i Folkekalenderen og, vigtigere, syv stykker fra *En Digtters Bazar* og *I Sverrig*. Sammen med den omstændighed, at H. C. Andersens nye stærke produktivitet i vor genre fra 1858 markeredes med NEH-hæfternes titel og format, viser sidstnævnte illustrationer, at en samlet udgave forberedtes, og denne afgrænsede sig selv, da kunstneren døde. Fremtiden måtte så vise, hvem der kunne fortsætte arbejdet.

1862-63 udkom da de to bind, der er omtalt IV 12. De har een uvisnelig fordel: at de genindfører den kronologiske rækkefølge af eventyrene, som var brudt i EP-50 og SS19/20-55 og derefter i mangfoldige udenlandske udgaver. Men det er vist også det pæneste, der kan siges om denne udgave, i vort bd. I-IV kaldet **D**.

Den kronologiske redaktion af hver variantnote tjener til at sløre omfanget af rettelser i **D**. Grundlaget for **D** er nemlig i det store og hele EP-54 (se nedenfor) og HP-55 (hvortil kommer de IV 13-66 trykte eventyr fra spredte forlæg), så på en mængde punkter er disse bøger lig **D**, men afvigende fra **C**; men **D** noteres i apparatet, således i den allerførste note I, 23, hvor: *sit C, sit D* jo betyder: *sit AA2 BB2 D, sin C*. Alligevel vil man finde en del steder, hvor **D** har foretaget en anden rettelse end **C**, typen II 117: *bleve tilsidst] bleve de tilsidst C, tilsidst bleve de D*. Og dertil kommer så de endeløse detaljer under apparatets tærskel. Men netop disse skal her behandles varsomt. Af hensyn til noterne viser arbejdsexemplaret af **D** nemlig afvigelser fra **C**, ikke afvigelser fra sit egentlige forlæg.

Et blik på noterne vil skabe tvivl om dette forlæg. Er det EP-50 (**B**) eller EP-54 (**B2**)? Hvor disse afviger, ses **D** at følge snart den gamle

79

B-form bagom **B2**, snart dennes nydannelse. Svaret findes ved at se på det efter **B** gennemrettede arbejdsexemplar af **B2** med særligt henblik på detaljer under apparatets tærskel. Så hælder vægten til den også kronologisk sandsynligere **B2**, og man skal ikke længere end til side 4, før man finder det første indicium: anførselstegn i **B** glemt i **B2** og ikke rutinemæssigt indsat i **D** (II 437). Heraf må sluttes, at hvor ikke blot tilfældigheder er på spil, skyldes identitet mellem **B** og **D** tilbageretning. Dette støtter ægtheden af de rettelser **B** > **B2**, der omtales ovenfor, og hvoraf kun den førstnævnte forsvinder i **D**; var de uønskede, havde de kunnet rettes tilbage.

Sagen er dog ikke afgjort hermed - der er en rigdom af forskelle på mikroplanet, de er blot ikke noteret i noget arbejdsexemplar, da de ikke skulle bruges til noterne, og det er ikke skønnet muligt at sammenligne **B2** og **D** mere end stikprøvevis. Sammenholder man **D** med det exemplar af **C**, hvori rettelser fra **B2** er indført, får man på overkommelig måde indblik i den parallelle, men i enkeltheder uens udvikling fra **B2** til dens to eftertryk. Emnet kan efter udg.s mening ikke bære en detaljeret undersøgelse, men stikprøver tjener til at karakterisere **D**. Denne text, som i de fleste tilfælde har fire, til tider flere optryk lineært bag sig, er dels gjort til genstand for bevidste ændringer mod alle forgængere, stedvis dog for rettelser af tilbagegribende art; dels er den fulgt med tidens ændringer i ortografisk husstil, dvs. at rettelser af »**C**-type« er så indarbejdede, at de også præger **D**, omend knap så stærkt som **C** selv.

De tekster, der fra rejsebøgerne vandrer direkte ind i eventyrkånonen EHP1/2-62/63, er karakteristiske ved at **C**-rettelser må indføres i de tyve år gamle »Bazar-kapitler«, mens den pågældende norm stort set allerede råder i 1. udg. af I Sverrig.

Disse rejsebogskapitler (samt *Ærens Tornevei* og *Jødepigen*, alle i bd. IV) findes også i SS25/26-68, men apparatet synes utvetydigt at vise, at dette sker med original trykkene som forlæg, ikke med EHP1/2.

De tekster, der optrykkes efter HP-55, kræver kun få ord. Apparatet viser til overmål, at HP-55 og ikke SS18-55 er forlæg for EHP2-63 (**D**), men både apparatet og arbejdsexemplaret viser desuden, at også disse tekster trods den ringe tidsafstand er blevet reguleret, faktisk mere end de fleste eventyr. Det drejer sig ofte om et dusin smårettelser på en af bogens små sider.

En gennemgang af de for **D** specifikke ændringer - der går langt udover hvad en sætter kunne »komme til« at præstere - ville blive meget omfattende og foregribe det flg. afsnit IV om rettelsetyperne. Til gengæld er der i afsnit IV, som ellers sparer på sigler, anført **D** ved en del karakteristiske rettelser, og for så vidt som talen er om citater fra vor udgaves bd. I-II, tjener disse rettelser da til at belyse de i 1862/63 80 stedfundne indgreb. Se især afhandlingens sidste sider, der er stærkt prægede af **D**.

Det skal endnu tilføjes, at EHP1/2-63 blev optrykt 1873 under betegnelsen 4. udgave, hvor altså EP-50 og EP-54 tæller som 1. og 2. Som nævnt I 11 er dette tryk ikke benyttet, skønt det er udkommet i forf.s levetid og formodentlig findested for nogle af de læsemåder, man anser for nye i de posthume samlede skrifter. Forordet I 11 omtaler »optryk ... de«, og denne uberettigede pluralisform skal her korrigeres, ligesom den mere præcist lydende fejl IV 12 lin. 2 fn.: »tre gange«.

Fembindsudgavens bd. III-V, EHF 3/5-70/74, og de sene eventyrhæfter

Vejen frem til Lorenz Frølichs arbejde med at illustrere de sidste 3/5 af eventyrene skal ikke opridses her. Resultatet er kendt: De 2 X 4 hæfter NEH optrykkes i EHF3/4-70/71, mens EHF5-74 optog de her hidtil uomtalte hæfter NEH9/10-72 og de tidligere pjecer *Dryaden* og 3NEH70. Og i alle tre bind gled tekster fra

SS25/28-68 ind mellem de andre.

Netop forud for dette Andersens sidste femår var periodens evigt bølgende retskrivningsdebat nået til et resultat i form af det nordiske retskrivningsmøde i Stockholm i juli 1869; dets vedtagelser kodificeredes i Svend Grundtvigs Dansk retskrivnings-ordbog 1870 og hans mindre radikale Dansk Haandordbog 1872; begge var sat med antikva, men kun den første med å og små bogstaver i substantiver. Ordbøgernes forord og DSH IV 68 ff redegør for reformen, der i sin anden, modererede fase især tilsigtede antikvaskrift samt modernisering af typer som: *sikkre, tappre; Huus, lis; Roes, blaae; Kudsk, Prinds; Qvinde; Vei, Øie; udentvivl, isigte*. SGr 72 er forsigtigere med at indføre æ for e end SGr 70.

EHF frembyder som venteligt eksempler på ændringer fra en molbechsk til en grundtvigsk norm, fx modernisering af ord som: *Skrenten, Muur, Huuset, Vert, Bjelke, blaae, anseete, fremmedt, udsjunget*. Men dels er eksemplerne få (de nævnte er næsten alt hvad hele EHF3-70 byder på), dels er forlægget **C** konservativt i forhold til tidligere versioner (**C** har: *Skrænten, Vart, Bjælke, fremmed*, men *Muur, anseet, udsjunget*). Hverken den ny ordbog eller det ny trykkeri Thieles mulige husstil betegner altså noget brud. Man kan indvende, at SGr 70's forord er fra oktober 1870, så bogen næppe kan have sat spor i EHF3, der udkom 10.12.1870. Men mødets vedtagelser havde været kendt i lang tid og var allerede 1869 genstand for kritisk opmærksomhed i den 81 typografiske verden, fordi forfattere med sædvanlig retskrivning forventede deres manuskripter sat i den ny, hvilket sætterne naturligvis ikke kunne være tjent med at varetage uden ekstrabetaling.

Kun een af de nye paragraffer sætter iøjnespringende spor i EHF, nemlig den om særskrivning. Man opløser en mængde præpositionelle og andre vendinger, der i forlægget var sammenskrevet i henhold til »den sprogstridige og tankesløvende vane, som mere og mere har grebet om sig« (SGr 70 forord, se DSH III 180). Exx.: *i Veiret, i Aftes, hen imod, hvor mangen, høiest ragende*. Andre rettelser er ikke grundtvigske (*een > en, Braadden > Braaden, SGr én, Brod*), og nogle fortsætter tendenser, vi allerede har set virke: *grumme lidt, mange, den > grumme Lidet, Mange, Den*, og i formerne: *har, blevet, spredte > have, bleven, spredt*. Fra den specifikke forløber 15EF-67 overtages bevidst visse navneformer som ovenfor omtalt, men også enkeltrettelser, III 4639 og 1286, jf. **O**'s position III 1425.

De to normers sammenstød ses typisk af de to eventyr, der i sidsteøjeblik finder plads i eventyrkånonen: *Laserne*, fra den traditionelle Folkekalender 1869, glider ind i EHF5-74 uden en rettelse, mens *Loppen og Professoren*, fra den avancerede Folkekalender 1873, må skrues tilbage ved hjælp af næsten 70 ortografiske rettelser på knap 6 små textsider, hvorved fas stavemåder som *Fornøielse, Prinds, Elephant, Toug, faae, reagerede, delicat*.

Hovedindtrykket af EHF er det meget moderate antal rettelser. Mange sider er til sidste komma identiske med forlægget; også de altid naturligt optrædende, oftest ligegyldige småændringer findes i såpas ringe antal, at sætteren eller sætterne uden overdrivelse må siges at have vist mere end almindelig påpasselighed. Måske har de, tværtimod at praktisere en Thiele'sk husstil eller private vaner, lagt vægt på at følge forlægget fra eventyrenes mangeårige faste bogtrykkeri, medmindre direktiver eller (snarere) konkrete rettelser var indført af Reitzels tillidsmand. Nogen indsats fra den gamle digters side er der næppe indicium for; men lidt materiale også fra disse bind findes dog i det flg. afsnit.

Og hermed er eventyrproduktionen afrundet og den fem binds standard skabt, der dels optrykkes gentagne gange, dels vandrer videre til de posthume Samlede Skrifter, som atter er vulgatatext for mange tryk både før og efter Brix & Jensen 1919, der vælger andet grundlag. Den posthume udgave kunne være emnet for Roger Laufers ord s. 20 i den s. 119 citerede bog: »Les vulgates d'auteurs modernes ne sont que des éditions de référence ou de travail, dans lesquels des éditeurs successifs et peu scrupuleux sont allés chercher un texte dépourvu d'autorité. Ces vulgates ne valent que pour l'histoire posthume des textes.«

IV: Ændringer typologisk

Ortografi

Vokalisme

Indlyds-e tilføjet (epentese) eller bortfaldet (synkope)

I 131 *taknemlig*: DO XXIII 647 har ikke slet så tidlige exx; MO kun *-nemme-*; RO begge former; II 202 *Seglgarn*: MO og HR *Seil-*, DO XVIII 939: ofte *Segl-*, *Segel-*, RO *Segl-*. **D** genindfører *Segl-*, V 53 *Seirsglæde*: MO2 tager udtrykkelig afstand fra *Seir-* især pga. komposita. - I 119 *Angest*: både subst. og adj. nærmest tendens > *Angst* (som HR), senere atter konservativt > *Angest*. MO2 s. v. *Angest*: man træffer jævnlig *Angst*, men især af metriske grunde; IV 55 *Svouel*: således MO, men *Svovl* både før og efter **A** (således HR). - Hertil kan regnes varianterne *lidt* og *lidet*, der (ofte med *L-*) ses vakle i app. til IV 63 *Jeg selv veed kun Lidet af vor egen Religion* og 82 *I hvor Lidt de havde*; af MO2 fremgår, at *lidet* er ubrugeligt i tale, mens der er vaklen i en række funktioner i skriftsproget.

Udlyds-e tilføjet (Raragoge) eller bortfaldet (apokope)

III 68 *Legems*, III 107 og IV 16 *Billed*, IV 204: *Helved*: MO dobbeltformer ÷/e af de to første, men ikke af *Helved*; II 35 *Madam (men)* > *Madame (n)*: MO1 ÷, MO2 udførligt om *Madame* > *Frue* i datiden; DO XIII 732: forfranskningen skal kompensere ordets deklassering netop o. 1850; I 38 *Himmerig*: MO: forkortes hyppigt i tale og skrift; DO VIII 132: *-rige* højere stil; andetsteds i eventyrene kan findes *-rige* > *-rig*; I 146 *hundred*, III 64 *tusind*: MO *-del-d*; tendens til *-de*, men IV 50 atter *-d*. V 169 *Hundesteil krO* > *Hundesteile A*: DO VIII 678: nu *lidet* brugeligt. - II 81 *Sverrige*, II 121 *Frankerige*: MO *-rige* s. v. *Svensk, Fransk*; variabelt II 236; III 69 *Omqveede*: MO *-d*.

83

Åbning, lukning

V 20 *Immer* > *Emmer*: *Immer* fynsk, se DO IX 163 m. henv.; I 49 *Pioner* > *Pioner D*: MO ÷, DO XVII 210 *i/e/æ*; II 61 *Øienforblindelse* > *æ* > *e* > *i*: MO kun *-i-*, DO XXVII 1545: *-æ-* almindeligere end *-i-*; II 70 *knipsede* > *knepsede*: MO *knipse* se *kneppe*, HR *knepse*, DO *knepse* nu sj.; I 42 *Kunst* > *Konst D*; HR *Kunst*; MO's fortæller udførligt om det bevidst gammeldags, antityske valg af *Konst*, i øvrigt gammelt stridspunkt, se DSH V s.v. *kunst*. - II 87 *Saallerne* > *Saalerne*: rettelser af dagligsprog; I 93 *slængrede* > *slingrede* allerede **B**; *slængrede* synes isoleret; V 145 *Spædelys O* > *Spiddelys A*: DO XXI 203 *Spiddelys* med 7 sideformer, hvoraf denne ifl. Dyrland er kbh. almueudtale.

Runding, afrunding

II 75 *Iver* > *Yver*: MO henviser fra *luer*, som er bl.a. fynsk dialekt; I 144 *Zephir*: MO *Zephyr*; II 37 *Sirenerne* > *Syrenerne D*, IV 58 (jf. IV 251) *Sirene OO2* > *Syren A*; MO ÷, DO XXIII 15 varianter bl.a. fra Andersen; I 198 *baltrede* > *boltrede*: MO *baltrede*: daglig tale, se *boltrede*, DO I 1089 aflydsforhold; se app.; II 126 *Poppegøien* > *Papegøien*: MO henviser fra *Poppe-*. - II 111 *voxe* > *væxe D*: ifl. DO XXVII 728 allerede af Moth og igen af Levin betegnet som svindende, altså et stærkt eksempel på **D**'s overkorrekte rettelser.

Vokallængde

IV 58 har flere plantenavne med særformer i **O**. *Gjeddeblad* er i DO VI 736 belagt flere gange, *Klasse* derimod kun fra 1726, men tilfældigt iagttaget i orig. trykket af J. P. Jacobsens Mogens (Saml. Værker III 1927 s. 319, 2 gg.), ganske vist mod ms. og bogudg., men dog vel med en kortvokalisk tradition, som DO betegner som gidgs. Uden forb. m. vokallængde, ubelagt i DO, men med mange gamle sidestykker, er *Lillieconvalle* sst. **O** (> *Geddeblad, Klase, Lillieconval A*).

Fremmedord

II 189 *Volonteurer* > *Volontairer D*: DO XXVII 432 *-ai-* ældre, jf. ... om ældre stavemåder indført i sene udgaver; II 303 *Contoir* > *Contor*: MO *Contor*; IV 19 *Altar* kun **O**.

Normen var imidlertid dengang mindre fast end nu. Man skal derfor ikke uden videre lægge for meget i de enkelte eksempler. En ændring eller ændringstendens behøver ikke absolut at dække en realitet i 84 udtalen. Dels har der været vaklende skrift- og udtalenorm i en række ord, dels kan ord simpelthen af sætterne være tilnærmet en skriftnorm. Anne Duekilde nævner som sandsynlige eksempler herpå elimineringen af ord som *taknemlig*, *Seirsglæde*, *Helved*, *Omqvæde*, *Immer*, *Saallerne*, *slængrede*, *Iver*, *baltrede*.

Konsonantisme

Klusil > spirant

I 77 *Knoklerne* > *Knoglerne*: vaklen, se fx I 176, men *-g-* i D; MO har *-g-*, også *-kk-*; HR *Knokkel*, *Knokler*; DO X 865 gi. dobbeltform m.fl. forklaringer; II 120 *kiggede* > *kigede* eller omvendt, fx II 138: *keget m*, *kiget AB*, *kigget B2C*, *kiget D*. MO *kige*, daglig tale *kikke*. Først sent har *kigge* opnået accept og *kigelkeg* betegnelsen forældet; II 81 *Kridt* > *Krid*: mærkelig gammeldags **D**-form, men MO har *Kridt* som sideform, i MO2 m. henv. til udtalen, mens HR har *Krid* med tilføjelse, at det udtales *Kridt*; II 205 *Knebelen* > *Knevlen D* og HR, II 239 *Kjæbe* > *Kjæve C*: MO henviser *-b-* > *-v-*, DO omvendt, SG 1870 har *-b-*, 1872 *-v-* med bemærkning herom i forordet. II 278 *Ukrudt O* > *Ukrud A*: MO kun *Ukrud*, SGr kun *Ukrudt*, der ifl. DO XXV 1020 er »først fra slutn. af 19. aarh. alm. raadende i skriftspr.«, dog med ældre belæg end dette. I 157 *Persille m* > *Petersille A*, II 163 *Petersillie* > *Persille D* (= MO).

Spirant indføjet

II 289 *kun et Barn O*, *et Barn kuns AC* (= **m**), *et Barn kun D*, ret sent belæg for den gamle sideform; II 240 *mens* > *medens*: MO *mens* sjældent udenfor vers, se *imedens*; SGr begge; III 63 *Storkemo'er* > *Storkemoder*: anderledes III 193, kompliceret V 136, ender gerne med *-moder D*; III 123 *-fjer* > *-fjeder D*: MO *Fiæder*, SGr begge, DO *Fjeder* som hovedsted, MO *Fiær* dagligt, *Fær* almuesprog; II 112 *Raadstuen* (> *Raadstuen*) måske fynsk form, se app.; utvivlsomt fynsk er derimod 131 *den skal ligge døe m*, og V 50 *Kornmoen KO*, alle tre med *d* allerede i **A**.

Andre eksempler

I 172 (*hviskede* og) *tviskede* (> *tiskede D*): DO ÷, men *tv-* findes dog i 5 tryk samt i 2 mss. til IV 143; II 84 *Ellepigen* > *Elverpigen D*, indsat i teksten med støtte i **m**: MO *-lv-* > *-ll-*; II 86 *anderledens* (> *anderledes B*), rettet i teksten med støtte i **m**, men svarer nok til sætterens sprog; DO har kun to exx. på *-ns*, begge fra Kierkegaard; II 175 *Banken O* > 85 *Bakken*: normaliserende, MO dog begge; II 198 *Skraalhans* (> *Skraalhals A2*): DO ÷, måske en tilfældighed; II 198 *komik* > *komisk D*: DO X 1076 benytter efter Brix *komik* bl.a. belæg for denne gallicisme; II 205, IV 164, IV 233 *Confirmand/-t*, se app.: gammel vaklen, MO *-t* med lang kommentar om at *-d* er etymologisk korrekt, men *-t* analogisk efter andre ord på *-ant*; der kan ses bort fra den teologiske diskussion, om den pågældende bekræfter eller bekræftes (*-t* eller *-d*); II 264 *svindel* (> *svimmel D*); MO ÷, DO begge adskilt; II 298 *Tyltebær* (> *Tyttebær D*): MO ÷, DO mange exx.; II 300 *Livfuldt* (> *Livfuld D*): DO , men DO XII 1047 *et Livsfuldt* (HCA); II 310 *Mansket-*: = MO, men *Mansjets- m*, *Manskjets- O*; III 188 *Boeslods-* (> *Boeslods- D*): MO s.v. 2. *Bo*, DO II 1066; med anden betydning DO II 964 *Bolslod*; IV 152 *dyndvaad* > *dyngvaad A2* (og 221 allerede **A**): DO begge adskilt, MO kun *dyngvaad*. IV 102 *stift* > *stivt*, men II 67 *gibt* > *gift*; *stivt* og *gift* svarer til MO's exx. V 64 *bladre O* > *blade A*. V 155 *Vindelbroer gro* > *Vindebroer A*: DO XXVI 1673 ænyd., citaterne viser afvikling og korrektion i 19. årh.

Hovedindtrykket af de lydligt relevante staveændringer bliver en naturlig normalisering og modernisering, med en modstrøm i nogle af D's gammeldags rettelser som *vaxe*, *Konst*, *Krid*. Den molbechske norm, styrket af MO2 1859, har antagelig spillet en rolle.

Kompositionsfuge (også udenfor substantiverne)

e-bortfald

I 35 *Spanderemme*: MO1 ÷, MO2 *-dr-*; 143 *Hvalrosse-Fangere*: MO1 ÷, MO2 *Hvalrostænder*; 176 *Billedebøgerne*: MO *-db-* (= **C**); II 263 *Vedbende-Grønt*: MO og DO sideform *Vedbende*, men *-d-* i komposita; 134 *Valnødtræer*: se app., MO *Valnødtem*; V 33 *Bladeluus*: MO *-til-*. - II 179 *øjeblikkelig* (= HR) > *øjebliklig D* (= MO); II 201 *mørkeblaa* (= MO) > *mørkblaa D*; II 222 *sorte-*: se app., MO *sorte-* trods citat fra Oehlenschläger med *sort-*.

e-tilføjelse

I 41 *Sengklæderne*: MO rettere *-gek-*; 127 *Vildrede*: MO *-der-*; II 65 *Sovkammeret*: MO *-vek-*; III 98 *Blegmandens*: MO *-gm-/gem-*; 144 *Spækbræt*: MO *Spekkebræt*; 188 *hundredviis* = MO; IV 58 *Nøkrosen*: MO

en *Nøk*, endnu hovedform i DO; 79 *Spiiskammer*: MO *Spisekammer*, udtales *Spiiskammer*; 175 *Dødninghoveder* = MO. - III 152 *firaars*: MO *fireaarig*, men andre ord med *fiir-*; IV 207 *Borgstue*: kun **ko**.
86

s-bortfald

I 105 *Blodsdraaber* (grundbetydning) = MO, der især angiver overført betydning, ellers: en *Draabe Blod*; HR *-dd-*; II 324 *Spanskrørs-Stokken*: *-r-S-* ved lineskifte, kun i **C**; III 107 *Skibsbyggeren*: MO *Skibbygger* men *Skibs-Bygmester*, se DO; III 184 *Kammerats-Tiden*; IV 221 *Tobaksspinder*(skilte) = MO. - II 61 *safransgule*; III 155 *tillidsvækkende*; HR og RO *-dv-*, men DO har *-dsv-* som hovedform trods tvetydigheden *-d-sv-* og iøvrigt »bog« ved ordet. IV 54 *glædesløst*: MO *-el-*. Den svenske sætter må nok tage ansvaret for III 153 *tröstelös* (MO *trøst(es)lös*).

s-tilføjelse

I 187 *Ildlue*: MO *-ds-*; III 181 *Jesubarnet*, III 191 *Christiansand*, begge med karakter af tilfældigheder.

Andet bortfald

II 25 *Øienhuler* (*Øienhuller BC*, *Øiehuler D*): MO *Øie-*, MO2 desuden belæg for *Øien-*; 58 *Evigtgrønt*: MO ÷, men har *Singrøn*; 199 *Fædreneland*: MO både *Fædre-* og *Fædrene-*; III 130 *Ulykkensjugl*: MO1 ÷, MO2 *-es-*; V 37 *Skriverbog* = MO, se app. og DO XIX 910 med citat fra V 46, der aldrig har haft *-r-*. - II 15 *rundten om > rundt om* = MO.

Anden tilføjelse

II 21 *Ørelyd > Ørenlyd* = MO. - I 143 *vidløftig > vidtløftig* = MO; II 70 *alfor* (DO I 485) > *altfor* (= MO); IV 130 *blankpolerede > blankt-*: MD III 194.

Sammenskrivning > særskrivning

I 65 *Kongenshave*; II 241 *mit Livshistorie* (men II 228 *Jægerhornetstoner* i alle tryk, V 58 *den Snilletsbaarne*, omtalt AJ 179); II 273 *Kjøgeby*; III 41 *Barndomstid*; 94 *Fordumstid > fordums Tid*: DO V 337; - III 68 *sit Legemsskikkebe > sit Legems Skikkelse*, AJ 173; 172 *Gudshuus*; II 46 *Smaa-Muus > smaa Muus*; III 172 *halvopløste > halvt opløste*. Jf. hertil II 320 *Efteraarsdage A > Efteraarets Dage D*, lidt højere stillag, IV 279 og 24732 **O > A**.

Særskrivning > sammenskrivning

II 132 *Diamants Ringe > -tr-*; 208 *Fløiels Klæde > -s-K-*; 251 *et Skjønheds Hele > -s-H-*; 289 *Forlovelses Dagene > -s-D- > -sd-* (= **O** m.fl. exx. i 87 samme historie); 321 *luftigt let*: se app.; jf. II 94 *den Porcellains Skorsteensfeier > Porcellains-Skorsteensfeieren D*, AJ 97.

En del af disse komposita er faste ord i sproget, og rettelserne repræsenterer stort set en jævn normativ tendens. De rettede sammenskrivninger virker delvis meget afstikkende og er gennemgående blevet rettet hurtigt. De rettede særskrivninger, især de materialeangivende af typen *Fløiels Klæde*, virker ikke specifikke, blot i almindelighed gammeldags, og rettelserne bidrager til belysning af deres forældelse. Beslægtede fænomener med kompositionsled/afledning foran hovedordet ses I 1529, II 523; se AJ 171ff om sammensætninger.

Substantiver (hertil DSH II 204f og IV 88f, AJ 168f)

Genusvexel

et > en

II 143 *Carnap*: MO *en*; II 23 *Kluk*: MO *et*; II 311 *Collats*: MO ÷; I 23 *Tornister*: MO1 ÷, MO2 *en*, HR *en*, *et*,

DO: nu sjældnere *en*, RO nu alm. *et*; III 80 *Væde*: MO *en*, DO kun *en*; IV 77 *Rusk*: MO *en*, HR *et*, DO nu alm. *et*.

en > et

II 159 *Afkom*: MO *en*, skønt i DO I 197 har langt ældre neutrumsbelæg, HR *et*; IV 125 og II 319 (**A > O**) *Besvar* = DO II 486 cit. i neutrum, MO *et*, DO *en*, *et*, MD II 67; III 95, IV 177 *Hastværk*: MO *et*, DO VII 933 sj. *en*, Andersen-citat; III 151: *Hib*: MO ÷; IV 250 *Løg O*: se DO XIII 559 om vaklen, MO kun *et*; III 70 *Minaret*: MO ÷, DO XIV 77 *et*, Andersen-citat; I 56 *Sneefnug*, II 52 *Sneeflok*: MO *et Fnug*, *en Flokke*, *en Flok*; DO IV 1210 viser *Flok* som vigende bogsprog i datiden; V 249 *en ... Sneefnok O > et ... Sneefnug A*; I 132 *Skum*: MO *et*; III 69 *Vildskab*: HR *en*, MO *et*, DO nu 1. br.; I 53, I 133, II 83, III 14, IV 13 etc. *en Slags > et Slags*, også foran et andet ord, selvom dette er fælleskøn, fx I 117, II 133, 134, 192: MO *et*, men henviser til *en i ældre* og i talt sprog; DO XX 314: følger ofte artsbetegnelsens genus, især gidgs., *et »nu noget sjældnere i rigsspr.«*; DSH III 205: vaklende c. 88 1870; AJ 168: vaklen foran fælleskønsord, næsten kun *et* foran neutrumsord; MD II 66f: genus i sig selv vaklende, yderligere usikkert pga. flg. substantiv; I 98 *istedetfor > istedenfor D*, jf. rettelser af *ingensteds*, *nogensteds* III 144, 175: MO *i Stedet for*, bib. og dagl. *-n*; MO2 s.v. *Kiøbsted*: *en > et Sted*; MO2: »sædvanlig« *ingensteds*, *nogensteds*; DO XXI 1083: *istedenfor* især gidgs. - Om II 79ff *Fiirbeen* se AJ 168: de samtidige udg.s *en* r.t. *et* i SS 2, men ikke konsekvent.

Den bagkloge finder nogen grund til undren over dette materiale. Det indeholder både moderniseringer, århundredgamle »bløde punkter« som *Slags* og *istedenfor*, og former der virker som tilbageskruning af originaludgavernes og vor tids fælles norm.

Hertil genusvexel ved andre ordklasser

frisk/t, *værd/t*, *fremmed/t* brydes, men aldrig *-t* i de ældste udgaver; MO *frisk/t*, *fremmed/t* (efter nogle: *fremmet*), uvis overfor *værdt*; HR uændret i neutr.; *-t*-formerne er ikke i Grundtvigs ordbøger, men belagt i DO, *fremmedt* »sjælden«.

Ved talord: I 153 *hver tusinde Aar > hvert C*; III 143 *een og tyve Aar > eet* (= IV 72); IV 150 *for en hundrede Aar siden > et*, skønt *en* snarere angiver omtrentlighed end genus; ændringerne sker i **C**. Se MD II 390: kongruensbøjning nu opgivet.

den > det i konstruktion med *Barn*: II 164, 174, 288; *den > det*, pronominalt > upersonligt I 32, omvendt I 33.

Kasus

Gruppegenitiv

II 22 *imod Keiserens af China > imod Keiseren af Chinas* (jf. s. 67): cit. MD II 214: »gængs, hvor leddet indgår i navne, titler og andre faste forbindelser«, se også AJ 169; III 140, 141 *Philemon og Bauds Hytte*: *Philemons o* og **C**, *Philemon OrA* og **D**, cit. som fast forbindelse MD II 212 (uden brug af varianterne og med den korrekte form *Baucis's*); IV 61 *den folkelige Drot, Borgers og Bondes Ven > Borger O* og **C**. Se AJ 169 med exx. udenfor eventyrene.

Genitiv i øvrigt

AJ 169 definitiv genitiv med et ex. på vaklen, MD II 238. II 236 *Onsdag Middag > Onsdags C*; III 38 *Wartburg Sangerkreds > Wartburgs B*. - II 315 *til Laans (i Laan m, til Laan O)*: således **A-D**, MO, DO; se MD II 205. - II 88 *Hud ... som en Beenrads > Beenrad B2*.

89

Kasusændring i pronominer

II 312 *vor Herre faaer ikke Mange, som ham > han D*; IV 102 *som ham der > han der B* og **D**; IV 153 *Du venter gode Venner, bedre end mig > jeg D*; IV 208 *Nu skulle vi have de, som agere > dem C*. Man afholder sig helst fra at dømme om disse prekære varianter, hvorom se MD II 242 ff, men undrer sig ikke over at finde **D** på den (over) korrekte side.

Numemsmorfem

Til r-bøjning

I 71, II 75 -knoppe: MO -knopper; III 99 Aaknappe (dog uændret I 54): DO I 27 »(kun?) hos HCAnd.«; II 24 Guldqvaste: MO -e, som ifl. DO XI 909 nu kun er dial., mens -er er belagt fra 18. årh.; II 209 Gjerdestavene: MO Stav(e) bruges mest i pl. Staver, MO1 (og HR) men ikke MO2 har Gjerdestaver, begge har Gjerdestage, -stave til (ris)gærder; III 122 Oldinge: MO1 -e, MO2 og HR -er og -e, RO -e, MD II 105: -e, mod den alm. tendens i sproget til -er (hertil svarer -er > -e-tendensen i materialet DO XV 415). - Dette og det nærmestfølgende materiale repræsenterer jævnt hen en modernisering.

Fra r-bøjning

I 92, I 95 Menneskerne, se app.; II 21, II 115 Nattergalen MO -e.

-e tilføjet

II 257 Toug: MO Toug, Touge; II 147 Trompeter > -re **C**, nu indført i teksten med støtte i **r**: MO ikke angivet pl., HR -e.

-e bortfaldet

I 55 Fiske: **MO** begge; II 37 Fjere, 38 Fjedre > Fjere > Fjer, II 233 s.d.: MO se ovf., DO IV 1067; II 36 Sneeflokke > -fnokke > -fnug (MO) o.fl.st. (V 29 -fnokkene r > -flokke A > -flokke B, måske for at hindre forveksling med flok = skare, også hos SGr); II 21 Stene: MO begge med visse semantiske forskelle; II 268 Springvande: MO uden pl.; om vaklen i IV 121 ff Gletscher se app.

Dualis

MO har Øren, sj. Ører, og Øine, (mest ældre) Øien, RO har Øren som 90 næsten forældet. Andersens spontane pl. har sikkert været Ører, Øine. I 104 og IV 51 sg. > moderne pl., II 96 Ører > Øren **A2**, II 148 Ører > Øren **C** > Ører **D**, men II 234 Ører > Øren **D**.

Diverse

II 144 Bekjendtere > Bekjendte (således HR): DO II 209 om vaklen i begge tal; II 260 Dramaer > Dramer: se MD II 114; II 319 to eller fire Mænd **A** > Mand **O**, modsat IV 99; III 22 guldgule krøllede Haar > -t, -t Haar: se MO om Haaret som betegnelse for hovedhår, DSH III 203; II 288 Kjøbsteder > -stæder: MO begge, men 259 fejlagtigt Stæder > Steder (= byer). Et par exx. på vaklen mellem synkoperet og ikke synkoperet form findes: II 212 Væsner (cf V 72), 299 Verdner. Et fremmed morfem er fordansket V 132 Tableaux **k-o** > Tableauer **A**.

Numerusvexel

Det må forekomme uforholdsmæssigt at gengive og kommentere alle eksempler, især da de fleste skal ses i deres kontekst og i øvrigt må antages indført af forf.s hjælpere eller ved tilfældigheder under sætningen. Der henvises til stederne og knyttes et stikord til, hvor den stedfundne ændring med rimelighed kan karakteriseres stilistisk eller logisk. Ofte gælder rettelsen kun en eller et par udgaver, ikke alle senere.

Singularis til pluralis

I 289 Pose ... Boghvedegryn ... den > dem; 10813 fejlrettelse; 17715 **O** > **A**; II 441; 4729; 6528 se nedenfor pl. > sg. under I 7122, ligeledes 8430 bytte Ring > Ringe (attraheret af Støvler, DO XVI 1076 i pl.), IV 16030 og V 17414; 9119; 1613 Øie > Øine: jævner stillag; 29015; 2972; III 14913; 141 alt Aandens Dygtige > flere af Aandens Dygtige: konkretisering; 14120 Muur > Mure lgl.; 16513 Fingeren > Fingrene: konkret (og = kr); 19736 lgl.; IV 994; V 4521 sit forgyldte Taamspiiir > sine: saglig rettelse, da talen er om Holsteinborg; 17214 logisk; 17418 distributiv singularis.

Pluralis > singularis

I 2617 fejl; 3015 fejlrettelse; 7122 *Ædderkopper med Sølvkroner* > *Sølvkrone*: MD II 158: pl. talesprogsfjernere og sjældnere, flere Andersen-exx., jf. 799 og sg. > pl. under II 6528; 7826 korrekte; 12930 egnet til overvejelse; 14819 punktuelt mere logisk, men udfra det flg. urigtigt; 91 17513; 1778 galt; II 155; 2019 pedantisk; 2818; 3433 *lagde gode Æg* > *godt A*: indført i teksten, DO XIII 347 »lægger flittigt« (forsåvidt altså ingen numerusvexel); 5012 abstrakt; 17523; 23610 og 23714 **O** > distributiv singularis **A**; 26429 fejlrettelse; 3159 se app.; 32018 i *Tanker/Tanke/Tanken*, se app.; III 559 *ingen Baand* > *intet Baand* skriftsprogligt, jf. 9822; III 15334 og 15440; IV 11717 forbedring; 20622 abstrakt; V 16120 *hver af Smaafiskene ... de* > *den*. - Hertil specielle, kendte steder som I 244/2911; 8018; 18520, samt II 35 og 151 *alletider* > *altid D* (DO I 407 uden karakteristik udover »nu 1. br.«).

Bestemthed: epentese og synkope

En række ord, der ved bestemthedsbøjning har mistet ultimas -e-, får det tilføjet i senere oplag, men ofte med noget modstridende eksempler i samme tryk. MO belyser ikke usus, og det er næppe umagen værd at undersøge DO's belæg. Se MD II 162. Exx.: I 73 *Theatret*, II 44 *Frøknerne*, 127 *Orglet*, III 99 *Klostret*, 126 *Djævlen*, 131 *Englen*, 125 *Altret*, IV 61 *Fingren*, 168 *Meislen*, 103 *Kamret*. Men også den modsatte ændringstype, synkope af trestavelsesformer, træffes, undertiden med de samme ord, således I 41 o.m.fl.st. *Kammeret*, 68 *Himmelen* (MO begge former), 81 *Sabelen* (cf. 82), 95 *-kuppelen*, 100 *Kjedelen*, II 88 *Fingren*, 273 *Fruentimmeret*, III 28 *Seddelen*, 66 *Manoeuveren*, 111 *Stakkelen*, IV 32 *Æselet O* > *Eslet A*.

Bestemthedsvexel

Artikel føjet til nøgen form eller omvendt

II 123 *boet i en Æske*, hvor *en* er udskudt med støtte i **O**. II 2034 *mistet Couleur* > *mistet sin Couleur*, hvorved det kollokviale enhedstryk forsvinder, Igl. II 13618 og V 15411 **O** > **A**; 6928 *Spitsberg* > *Spitsbergen*; se MD II 192 om tyskheder, der dog har en anden karakter; 9529 *gamle Chineser* = 9627 cf 9726, der er fortællerens sprog, se ovenfor s. 67 og MD II 358 samt *Dagbøger* 26.3.73 (X 51): *Imorges lod gamle Arveprindsesse atter høre til mig*. Videre: 2883 *sad ... i Kreds* > *i en Kreds*; III 18 *Jødeland*: se DO IX 1014; 3417; 1254; 14315; 14516; IV 334; 23014 jf. DO XXVII 1241; 2473; V 21135 *Ugedag* > *Ugedagen* (i SS 2), moderniserende, se AJ 183. Omvendt, men også moderniserende, tab af artikel: II 336 se MD II 170; 12215; III 13429; 15237; IV 217; V 36 **O** > **A**.

92

Bestemt > *ubestemt*

I 2426 *Hunden med Øinene* > *Øine D*: analogt med de flg. hunde, men *Øinene* har været omtalt før, modsat 2635 *Sølvpenge* > *Sølvpengene D*; 731 mere »korrekt«; 13637 pedantisk, jf. II 20010; 17024 Igl.; 13438 bort fra bekendtheds kvaliteten af det hidtil uomtalte; 18339 *end den Rose* > *enden Rose: A2*, der i dette eventyr har autoritet; men er *den Rose* for talesprogligt, eller er der distraktion fra *end?*; II 20; *lidt af Levningerne* > *lidt Levninger*; 6614 jf. 6710 og app. samt MD II 169 om propriumsagtig ubestemt form; 8029; 8934 hvorom ovenfor ...; 3051 se app., den ubestemte form fra *r* er vel den bedre; IV 2226 *til Hjerte(t)*, se AJ 181; 19221.

Ubestemt > *bestemt*

I 9814; 16810 pedantisk, se linie 9; II 11936 se MD II 168; 1752; III 15815; 15539; 16030; IV 7725 det almene > det specielle, bekendte; V 7626 nok ægte; 15713 *en heel Vise* > *den hele Vise*, idet *visen* er ældre end sammenhængen; 1624.

Uden at være stort viser materialet tydelige tendenser bort fra den i en vis forstand ulogiske, talesprogligt fortrolige bekendthedsform til den mere skriftsprogslige ubestemte. Ændringerne i modsat retning har i ringere grad stilistisk karakter. Materialet meddeles med samme forbehold som under numerusvexel.

Verber

MORFOLOGI

Præsens: numerusbøjning

Der henvises til foregående afsnit om de forskellige udgavers holdning til dette ærværdige problem. Det samlede materiale kan næppe sættes på formel; en korrekthedstendens og en talesprogstendens synes at konkurrere. Exemplerne er kun få af mange; de tilsigter at vise forskellige syntaktiske typer, og af deres sene form er almindeligvis kun verbet udskrevet. Det skal gentages, at den sene af de to anførte former ikke altid findes i alle følgende udgaver. Se AJ 245 ff.

93

Singularis > pluralis

I 133 *de vil brænde > ville*; 148 *nu skal vi ... Der skal vi > skal ... skulle*; II 171 *har vi > have vi*; III 53 *den skal vi høre > skulle*; 56 *Magt har de > have*; IV 107 *gjør vi ikke ..., saa gaae vi > gjøre ... gaae*, se app.; 108 *nu kommer snart Nabohønsene > komme (= r)*; 227 *Under Tagskjægget var Huller > vare*; V 168 *I grubliserer > I grublisere*.

Pluralis > singularis

I 23 *der brænde over hundrede Lamper > brænder*; II 114 *See I ikke > Seer*; III 80 *Havets Bølger gjøre ... runde > gjør*, se app.; 91 *Paaskjønnelse faae Ingen af os > faaer*, jf. IV 80 *Ingen kjende det > kjender*; 172 *paa de fleste mangle Taarnet > mangler D*, sen rettelse af fejl suggereret af *fleste*; 189 *der ere gode Mennesker > er*; IV 189 *Her ere Flasker > er*; V 31 *Først komme Spurvenes Flok > kommer*, pluralis ad sensum.

Hertil imperativen II 37 *Dræber > Dræb D*; netop i sammenhængen har det høje stillag fået og i adskillige tryk hævdet sin plads. MD III 34 har kun bibelske belæg.

Præteritum: numerusbøjning

Singularis > pluralis

I 91 *toge ... og steeg > toge ... og stege*; II 43 *Nu kom to Tjenere ... og bar > kom ... og bare*; 218 *der løb nu Menneskene om og skjød > der løb ... og skøde*; 231 *de skar > de skare*; 246 *her stod alle Materialer > stode*; 248 *aad > aade (= r)*; III 14 *Disse Tanker var det > vare*; 124 [pl.], *som nu løste sig og foer hen > fore*.

Pluralis > singularis

I 30 *der vare ... to Mænd > var*; 41 *Prindsesser vare der nok af > var*; 92 *der løde ... Kanonskud > lød*; 94 *foran Porten stode høie Palmetræer > stod*; III 169 *Nogen kunne > kan*; 189 *at der ogsaa ere gode Mennesker > er*; V 155 *stode der yndige Ting > stod yndige Ting*, se app. Hertil en særdeles omhyggelig tilføjelse af verbum: III 67 *Hynder bleve lagte ... og tørt Brænde > ... Brænde blev lagt A2*; der må ikke være mistanke om, at sg. *Brænde* har vb. i pl.; IV 52 *Uhumskheder fløde > flød (= 002)*.

94

Præteritum: morfemvariant

II 68 *basked* > *baskede* **B**: indført i teksten med støtte i **m**; *basked* er antagelig ren fejl, thi fakultativt præteritum på *-ed* kan måske findes andetsteds i eventyrene, men er ikke genstand for variantdannelse undtagen, karakteristisk nok, i den rytmiske prosa V 35 o.fl.st. og dér kun i **O**; jf MD III 17.

I 137 *spurgte hvad det betød* > *betydede*: MO ÷, se DO II 554; *betød* er fra c. 1800 og rettelsen nærmest tilbagegående.

II 28 *gjorte* > *gjorde* **A3**: man har det indtryk, at Andersen havde lært skoleforbudet mod *gjordt* lidt for godt, så han foruden *gjort* skriver *gjorte*; fejlen er hyppig, lige fra tidlig tid og indtil sene manuskripter, fx I 199, III 26 (**O**), men næsten altid udrenset. DO VII 500 har belæg fra Holberg og Brorson.

II 207 *grinede kaO* > *grinte A-D*: MO1 *-ede*, MO2 *-ede, -te*, sj. *green*. MD III 20 oplyser, at hvor de konkurrerende morfemer ikke er i ligevægt, har *-te* et særfelt i poetisk sprog og foretrækkes i rigsmål på jysk substrat og ikke sjældent i (ældre) københavnsk.

II 85 *hedte* > *hed D (hede m)*, 125 *hede* > *hed B*, 151 *hedte* > *hed B*: MO både *hed* og *hedte*; Levin betegner *hed* som vigende og talesprogligt (DO VII 1008).

I 49 *hilsede* > *hilste*, se app. og II 33: MO *hilsede*, men i nyere tid som bekendt overvægt for *-te*.

II 48 *hug* > *huggede*: MO *huggede*, i talen ofte *hug*; jf. part. *hugne* > *huggede* II 42; begge eksempler peger mod den nu faste svage bøjning, der har sejret ved analogi.

II 50 *kildede* > *kildrede* (som HR), 135 *killer* > *kildrer C*: MO: *kilde* alm. i fysisk betydning, DO har *kilde* som opslagsord.

III 68 *nænte* > *nænnede C*: MO *-ede*, også *-te*, HR begge.

IV 35 *de ... røge O* > *røgte*: MO *røgte* mindre rigtigt (**m** har ubøjet *røg*).

III 78 *satte sig* > *sad sig A2C, D* har atter *satte sig*: overraskende, selv hvis *sad* opfattes som stavefejl for *sat*.

III 16 *skar* > *skjar A4*: MO ÷, DSH.

I 68 o.fl.st. *smilede* > *smilte B*. MO begge former, MD III 20.

II 188 *svarte* > *svarede C*: MO begge former.

I 180 o.fl.st. *voxede* > *voxte* (omvendt III 39): MO1 *-ede*, MO2 begge; denne vaklen nu gldgs.

Enkelte af disse belæg modificerer hovedindtrykket af gamle formers og særformers vigen. AJ 245 har eksempler udenfor eventyrene på gamle stærke former som *brang, brak, smak*.

95

Participium: numerusbøjning

Et af udtrykkene for en normativ ikke-moderniserende indflydelse i textoverleveringens forløb er, at efter pluralt subjekt + *være* indføres ofte pluralt participium til forskellig tid. DSH III 209 stiller (ganske vist i omtalen af genus) konservative sprogfolk som Molbech og Heiberg overfor rigsmålstendenser til neutrums-*t* i alle former. Konservatismen ses i vort apparat, der indfører former som I 73 *gaæde*, 176 *voxede fast*, II 222 *tagne*, III 16 *reiste*, 181 *vaskede ... og tørret* (> *tørrede*), 195 *overskaarne*; herimod V 186 *Børn vare spredte om* > *spredt*. Med pluralismorfemvariant: V 14 *vare ladede (O 1840)* > *ladte (A 1868)*: MO »ogsaa *ladt*«.

Efter pl. + *blive* fx. III 125 *blev tømt* > *bleve tømte D*.

Efter faae er noteret IV 145 at faae disse satte > sat **A2** .

Også i andre funktioner end infinit verbal er der overvægt for sg. > pl.: I 58 med Vinger trykket > trykkede; II 41 havde Jordbær trukket paa Straa > trukne; III 46 appos. lagt > lagte; 194 Vildænderne fløj forskrækket op > forskrækkede; men IV 54 som baarne af Tanken > baaret (= **002**), jf. 5435.

Participium: genusbøjning

Som ved numerus sker der ofte en konservativ differentiering af participiums neutrumsform på -t som normalform til -n/-t alt efter genus. Efter fælleskøns-subjekt + være er der vaklen, men **D** ender gerne med -n-morfem, fx.: I 59 den ... var nu bleven opvarmet overfor saa forskrækket var hun blevet, begge -n **A2** , -t **BC**, -n **D**; 62 en Marmorsøile, som var faldet om; 93 den lille Havfrue [var] kommet til; 141 skulde Synden være kommen; II 16 en Klump Jord, der var faldet, jf. II 151, 245, V 130; II 74 han var frosset ihjel; 246 Moppen var død ... og begravet, jf. III 196, IV 66; IV 33 jaget **O** > jagen; IV 147 fanget var den **AC**, medfangen **A2** , her med betydningsnuance ihvertfald i vore øren.

Efter blive fx.: I 91 blev Himlen overtrukket; 155 Han blev saa nydeligt modtaget, jf. II 28; III 63 blev sat ... fundet ... fik ... > funden; V 16 Humeur ... blevet ..., ... han ... bleven > 2 X bleven **B**, men 2 X blevet **002** ; 41 blev han skaaret > skaaren.

Endvidere: II 224 han, baaret > baaren; III 56 Den nye Abc laae endnu kun skrevet > skreven; IV 188 en halv udsprunget Tulipan > udsprungen.

96

Participium: morfemvariant etc. (også adjektivisk), alfabetisk

Dette materiale har overvejende moderniserende tendens.

II 267 havde bedt > bedet **D** (=r): MO bedet, DO II 37: især højtideligt, HR bedet og bedt.

II 277 Grenen blev brækket af > brukken **D**(!): MO: høres i daglig tale. II 249 som ... var budt ØI > buden: MO1 budet, MO2 budet (og budt); 298 og 324 indbudt > indbuden/t, jf. IV 207.

II 193 et gammelt forfaldet Dueslag > forfaldent: DO IV 427: forfaldet som adj. i neutrum, med et andet Andersen-exempel; forfalden er det emanciperede adjektiv med -nt i neutrum.

III 197 forgyldent Raa > forgyldt: MO forgyldt, DO V 501 forgylden(e) som selvstændigt poetisk ord og 499 forgyldte m. part. -dt; forgyldent er en kontamination af disse.

II 67 var bleven givt > gift **C** (= m): MO ÷.

IV 122 kaldet paa > kaldt paa: MO: »kaldte og kaldt er den [MO2 tilføjer: nu] i Talen allene brugelige Form« (dvs. overfor kaldede, kaldet).

II 63 et Glas lunket Vand > lunkent: MO lunkent, DO XIII 10351 lunket fynsk. Forholdet minder om forgyldent.

IV 66 hun er overanstrænget > overanstrengt; MO -gt, DO XV 1382 et andet Andersen-exempel med -get.

II 241 med paakaldt Pen > paaholden: MO paaholden (paaholdt), DO XVI 297 nu især paaholden; i denne betydning nu vel kun denne vending, modsat påholden = nærig, der har -n/-nt, i øvrigt vigende for påholdende.

III 193 Kullene ... havde længe varet slukt > slukkede: MO anfører sluktes, hvorfra man slutter til slukt,

DO XX 551 ingen bemærkninger men eksempler.

II 138 *svart* > *svaret*: MO *svart*.

II 253 [de] *vare voxne over* > *voxede*: DO XXVII 37312.

II 129 *blev ... vant fra* > *vænnet fra*; III 36 *havde ... vænt sig til* > *vannet*: MO *vant*, daglig tale også *vænt*, DO XXVII alle tre samt *vendt*, jf. app. til II 129 (*vendt m*).

IV 51 *vildfaren A*, *vildfarende UOO2C*: DO og HR adskilte opslagsord, MO2: Usædvanligt er det passive partic. *vildfaren*.

Hertil I 56 *sjunget* > *sunget*, I 152 *sjunket* > *sunket* o.m.fl.st. MO har begge former, primært *siunget* og *sunket*.

97

ANDRE FORHOLD

Tempusvexel

Som numerus- og bestemthedsvexel er tempusvexel en stilnuance, der sjældent belyses af isolerede ord og vendinger, men må ses på stedet. Temmelig mange af eksemplerne synes at være rettede eller indløbne fejl, andre er næsten betydningsløse, atter andre pedantiske. Som de andre ændringstyper gælder den yngre form langt fra altid alle følgende tryk, da disse jo kan være sat efter det ældre tryk eller tilrettede. AJ 255 ff behandler emnet.

Præsens > *præteritum*

I 4321 *dandse de* > *dandsede de* fejl; 17520 *ville* > *vilde* fejl, diskuteret AJ 261, jf. II 25921, III 9719, III 11732, IV 26329, se app.; II 4236; 13212 historisk præsens forsvinder; 14535 *nu er hun død og borte i halvhundrede Aar* > *nu har hun været*: germanisme forsvinder, AJ 259 m.fl.exx. der forbliver; 241 *det er Midnat* > *var*: ikke urimeligt, da anførselstegn mangler, men *saaledes er det* i lin. 7 har ej heller anførselstegn og får ikke præteritum; 2367 og 2455 præter. indført i teksten med støtte i tekster før A; 25921 fejl, se app.; 285 *have* > *har* (> *havde D*), *have* sandsynligst; III 13711 *kalde* > *kaldte*: fejl, se app. hertil og til III 14425, *kalde* er »altid«; III 155 *trænger*: **A** er »altids«-præsens > *trængte O*, ligeledes IV 18; V 5816-18 morsom saglig-logisk afglatning; 15121 se app. - Beslægtet V 8815 *bliver* > *skal blive* med forsigtig afstandtagen fra en sagoplysning.

Præteritum > *præsens*

I 17531 fejl; II 2712-13 *skulde ... kunde* > *skulle ... kunne*: fejlrettelse; 4341 dækning forsvinder; 30721 se app.; III 1583 fejl; IV 493 fejlrettelse, se app.; 2032 *de skaanede* > *de skaane*: præsens at foretrække ifl. app., der ikke markerer, at noten gælder det første *skaanede*; V 16328. - Hertil II 31322 *gjorde* > [havde] *gjort*, se app.; III 4129 [er] *skeet* > *skeer*, sikkert den bedre form.

Materialet er ikke stort eller værdifuldt, men viser ihvertfald, at et stiltræk som historisk præsens, så nærliggende i fortalte eventyr, er benyttet eller forsmået teksterne igennem og ikke skal efterreguleres - ganske som andre væsentlige træk i eventyr sproget. Et eksempel som V 151 *Der blæstes qroB*, *Der blæses A* burde nok have medført en textrettelse til **blæstes*.

98

Varianter ved hjælpe- og modalverber

være/have som hjælpeverbum

I 134 *aldrig havde Tiden fløiet saa hurtig > var D*; III 19 *havde ... forvildet sig derhen, krøbet op > ... var krøbet op B*; 96 *Jeg har ... gaaet udfra > er C*; II 263 *have kommet > være kommen D*, jf. 134 *havde, De kommet > var B*, begge steder citeret MD III 142 som exx. på gammeldags brug af *have* + [blevet, og, endnu mere gammeldags, andre] intransitive participier med irreal betydning. II 303 *havde ... truffet > var ... truffen*: engangsbegivenhed, ikke durativt, derfor bedre *var*, ligeledes IV 139 *var vandret afsted efter > havde A2*, *var C*. - Omvendt II 290 *nu er det truffet saa O > nu har det truffet sig saa A*. En smuk variation forskertses III 136 i *C*, når *har udstridt* indføres i forbindelsen: *Da Solen var heelt nede, var Anne Lisbeths Sjæl heelt oppe* [disse ordspil!], *hvor der er ingen Frygt, naar den her er udstridt, og udstridt havde Anne Lisbeth*.

Infinitiv/participium efter finit

Materiale gives MD III 154, karakteriseret som gammeldags eller vulgært sprog. Noteret er I 37 *kunde være hans egen > været D*; III 24 Igl. **A4**, i sammenhængen det rimeligste, omend det korrekte *have* havde »reddet« situationen; III 93 *mindre kunde det da ikke være > været C*; IV 258 *havde kunnet see(t) sig selv*, se app., *seet* må vist kaldes lapsus. Efter *gide*, se MD III 67 om moderniseringer som II 210 *gad ... holdt > gad ... holde D*.

Variationer omkring at

Se AJ 250. Noteret er I 45 *og saae en stor Brændenælde staae at gjøre Pantomime > staae og B*; 48 *vilde komme at engagere hende > komme og B*, begge steder reguleringer af overkorrekt *at*. Lgl. II 285 *staae at bare dig > og D*; IV 19 *ned at glide > og* er straks mindre klar. - Hertil II 28 *ikke at finde > ikke til at finde D*; II 311 *færdigt at > færdig ved at C*, se AJ 208 under præpositioner. Jf. s. 107.

Diverse forbindelser

I 136 *var, som det skulde > skulde være D*; II 227 *hun saae fra Bogens Blade løftede sig ... Rose O > løfte sig A*; III 54 samme konstruktion **A > C**, desuden IV 97. IV 249 *lad ham fri > lad ham være fri D* er en modernisering, 259 snarere en fejl: *Meget skulde hun ikke kunne fortælle > ikke fortælle D*. - II 109 *lyst m > lyste A > lyse gjorde den ogsaa B*, se DO
99

VII 521 og MD III 69 med belæg for rettelser. - Med få liniers mellemrum findes II 144 *Gangen var med gamle Portrætter*, 145 *Altanen ... var med saa meget Grønt*, hvilket har forekommet **D** for uformelt, hvorfor det er rettet til *var behængt ... var bevoxet*. Se AJ 240.

Sammensætning med adverbium incl. be-

En halv snes steder har verber (især participier) ændret, mistet eller modtaget et adverbialt førsteled eller præfixet *be-*. Et par tilfælde er specifikke for **C**: II 119 *afbrændte > nedbrændte*, IV 114 *gruvækkende > gruopvækkende*; ellers tilhører de **D**'s mange reguleringer: II 139 *at frie ham fra den Smule Liv > befrie*, 306 *fremsuccede > sukkede*, III 81 *afvaskede den Dødes Ansigt > vaskede*, 107 *perle bestukken > perlestukken*, 166 *daaret > bedaaret*, IV 152 og 173 *sneebedaskkede > sneedskkede*, desuden III 138 *fortalt om > talt om B*. De to sidstnævnte har vi i det flg. tillagt en stilistisk hensigt, de fleste må betegnes som harmløse og måske netop derfor ganske typiske moderniseringer.

Vaklen mellem uægte og ægte sammensætning af verber findes vist kun i participier: II 79 *ere sagte til > ere tilsagte*, 81 *to blive vist gifte bort > bortgiftede*, 134 *der var lyst op > oplyst*, alle tre **D**-rettelser af moderniserende, måske også lidt mindre talesproglig karakter. Derimod kan urettede gamle former som II 205 *levere* af findes. Adverbiet fra uægte sammensætninger kan imidlertid tabes: II 320 *gav ham med A > gav ham O*, I 175 *for at polere dem (af)*, IV 200 *derpaa kittede hun Hullet (til)*, eller tilføjes: II 176 *og om Aftenen steg Maanen (op,) rund og stor*, III 155 *hyllet i A > hyllet ind i O*. Eksemplerne tangerer nogle af de under præpositionsbrugen nævnte, se nedenfor.

Pronominer

Tiltale, kasus, numerus

De tre tilsyneladende adskilte emner frembyder et lille antal delvis sammenfaldende eksempler. Hvor kokkepigen taler til nattergalen II 20, rettes *De > Du B2*, muligvis ægte og ihvertfald optaget af H. Topsøe-Jensen i Nordlundes udgave 1973; kavalernerne siger selvfølgelig *De*; hvor gærdestavene taler til hørren II 209, rettes *I > Du* (kun **C**). III 125 har *Du > De D*, men inkonsekvent.

100

Kasus i tiltale varierer usystematisk: I 64 *Din/Din lille Stakkel > Din/Du D*, IV 55 *Du Qvæg > dit C (= O)*, unægtelig den mest stilrette form foran skældsordet »kvaj«; men IV 27 *Din > Du ugudelige Dreng (O > A)*. Korrekthed opnås II 35 *klogere end hende (> hun) er deringen i Verden*, II 81 *Trold-Gubben ... ham (> han) der boer*, IV 208 *de, som > dem, som* (objekt), mere diskutabelt IV 1538; se MD II 243.

Hvor det I 155 hedder: *en Sabel, der var besat med Guldpenge, og den kunde han især bruge, er rettelsen den > dem* ikke så interessant som **m**'s *de*, der har et ligeledes aldrig trykt sidestykke II 205 (*de m > dem maatte han levere af*; den falske nominativ er nu forældet eller dialektal ifl. **DO** III 53161. Endvidere findes rettelser ad sensum, men egentlig modsat rettede, til supplerings af AJ 230: I 170 *Skib ... det sejlede > de [ombordværende] sejlede*; V 54 *deres > dets om borgerfolket*, V 136 *deres O > dens A* om ungdommen.

Den gamle (bl.a. »etiske«) dativ behandles AJ 220f, som viser, hvordan den i dansk fraseologi bortfalder eller ændres til præpositioner. Som eksempel gives I 19311 *Johannes nikkede ham sit Levvel > I 699 nikkede Farvel til ham*. IV 32 indføres *hvad feiler Dig dog* for den 20 år ældre originals *du*.

Enkelte pronominer, alfabetisk

alt indføres tydeliggørende for *dem* **Alle** IV 43; og III 50 og 115 indsættes *de* mellem *alle* og substantiv, fordi en relativsætning følger efter; det forekommer ikke nødvendigt. II 321 moderniseres *det AltA > det HeleO*.

den/det > denne/dette I 181 (**O > A**), III 39, 48, 95, IV 55, snart med pedantisk, snart med tydeliggørende virkning, da det nu engang ikke er gængs at skrive *dén/dét* for at understrege det påpegende. Modsat rettes til *den/det* II 229 (for fejl at regne), II 237 (se app.) og III 152 (**A > O** med smag af dækningsform).

den/det/dem/der er i en række tilfælde udskiftelige, se fx I 28 (*der er det > det er der*), I 168, II 16, 60, 136, 208, 277, III 36, 133, 15545.46, 197, IV 37, 134, 137, 149, 155, V 37 og *de/der* V 166. Ændringerne indtræffer så let for sætteren, at de knap er værd at tage grundigt fat på. AJ 196ff behandler det ubestemte *der*, som bliver hyppigere i nyere sprog; Bille & Bøgh forærer ham et godt materiale ved ikke mindre end 64 gange at indskyde [*der*] i brevudgaven - og de var dog Andersens ganske vist yngre samtidige.

hinanden > hverandre rettes ofte i **D**, således I 49, 65, 82, 128, II 50, 98, 114; V 161 indføres *hverandre* allerede i **O**. Aage Hansen formoder i 101 anledning af II 114, at rettelsen er foretaget af »grammatikstærke korrektører« (MD II 246) og har givetvis ret heri, thi *hinanden* om to og *hverandre* »i Almindelighed« om flere (som **MO** forbeholdent siger) blev jo skoleregulering, og den stærkt ujske digter har næppe haft det nu nærmest jyske *hverandre* til nogen høj notering. Se **DO** VII 141.

hver rettes på to måder. I substantivisk brug indføres *enhver*, gerne med **E**: II 26, 286, III 26, 123, 124, 128, IV 87. **MO1** har en lang definition, der bliver længere i **MO2**, men begge angiver, at *hver* ofte bruges for *enhver*, især conjunctive (hvad der **DO** IV 430 kaldes inddelende betydning). MD II 360 betegner *hver* som især attributivt og appositionelt, *enhver* som især substantivisk; i varianterne forekommer *enhver* stedvis stift, stedvis moderniserende, men aldrig helt »påkrævet« efter vor usus. - Et stadig labilt punkt er *hvert*, der indføres for *hver* efter neutrumsordene *Blade, Togene, Børnene* (IV 57, V 74, 134). **MO2**: »Man skriver rigtigt: »Brødene koste hvert en Mark.«« MD II 379: neutrumsordene »slet ikke gængs« i selvstændig eller appositionel brug. - Hertil III 44 *Hver som > Hvem som* og det snurrige V 148 [*de*] *øvede sig i hver at spytte sig selv paa RyggenO > ... hver i ...*, hvor ordet i begge stillinger må kaldes overflødig.

ingen > intet efter skriftsprogets almindelige regler: II 190 *ingen Bud > intet Bud*, III 55, IV 16.

nogle: Aage Hansen (der efter egen oplysning ikke bruger denne form i sine senere skrifter) bemærker

MD II 145 jf. 425, at »forsåvidt den bruges« er flertal især = adskillige, et ikke større antal. II 36 *nogen saa smukke*, III 117 *om jeg havde Nogen* skulle herefter ikke have haft det pedantiske *-le* i **D**. Ændringer i forbindelse med *ingen* og *nogle* ses II 28511, 28518 for variationens skyld samt II 314.

selv kan placeres forskelligt og i visse stillinger veksle med *selve*. Det sidste ses III 165 *selv > selve*, begge forhold IV 56 *selv i (i selv^{OO2} , i selve^C) de Onde er der en Deel af Gud*; begge steder er *selv* den bedre form. II 305 *men jeg er fremmed selv her i Staden > selv fremmed* eliminerer en dobbelttydighed. II 48 og 211 er *selv* bortfaldet ved uheld eller for at svække en emfase.

sig/sin og deres forhold til personalpronominerne er et yndet emne for sprogrigtighedsdrøftelser; og behandlinger som AJ 224-27 eller Aage Hansen: Vort vanskelige sprog 21965 111-15 viser klart, at tvivlstilfælde forekommer også indenfor de snævrere satte normer. I 72 *de satte dem > sig*, I 169 *Allesammen snakke de om dem selv > sig^D* (glemt i app.) synes ligetil, men I 169 har dog i sammenhængen yderligere to urettede *dem*! **D** har endvidere det regelrette, men måske ikke stærkt nødvendige II 96 *Himlen med alle sine Stjerner vare[!] over dem > dens* og I 145 med *ham* som subjekt: *for Allah, sin Gud > hans*, der næppe kan forsvares, så lidt som II 320 *paa hans Leie^A > paa sit Leie^O*, hvor *han* 102 ikke er subjekt. I 101 *til de saae Skyerne seile nede under sig > dem* skulle ikke være nogen forbedring, da *sig* korrekt går på *de*, men dilemmaet ligger klarere i dagen, hvis man konstruerer sætningen »til de lod tjenerne feje under sig«. AJ 228 påpeger en lignende variant i SS 2, nemlig I 134 *godvillig lod hun Qvinderne iføre hende (> sig) de kongelige Klæder, flette Perler i hendes (> sit) Haar*, og det urettede sted III 37 *da kom gamle Minder og hang [!] sine Gardiner op*. Jf. II 321 *hans ... hans > hans ... dennes*, der helt forebygger misforståelse på et sted hvor *sig* ikke kan komme på tale. En beslægtet udvej fandt en bidragsyder til Det danske Bogmarked 1973:47 s. 1750, netop mens disse sider konciperedes: »I Folkebladet beskyldte forfatterinden W.M., forfatteren O.H. for i hans bog *Oluf* at have plagieret hendes bog *Vikingen*.« (Citatet redigeret).

sig/sin/sit bortfalder I 74 *lagde sig lige ned paa (sine) Knæ* (»begravelse«? skriftsprogstendens?) og erstattes med *den/det* IV 146 og I 19322/I 6926 (AJ 229).

Diverse tilfældige steder med varianter i brug af pronominer kan anføres: I 178 *han^O > den^A* om en alf, II 55, 174, 318, 326 (*han/den* om pengegrisen), III 99 (*men det er ikke det^O > derfor^A*), 124, 132, IV 123, 208 - det sidste sted er det folkelige *nok en een*, der selvsagt ikke nyder fremme i **D** (DO XIV 1319).

Gentagende pronomen

I relativsætninger uden *som* og *der* kan disse ord indskydes i et formentlig velplejet skriftsprogs interesse: II 246, III 141, 144, 158. Den decideret talesproglige type afgentagende pronomen *Blomsterne de voxer* belægges AJ 31 og 233 og Rubow 206 og ses elimineret I 157, III 119, 149. IV 85 har den noget pedantisk nydt fremme som ekko af titlen *Hvad Fatter gjør, det ...*, overraskende er derimod V 72 *Dryaden inde i det var jo Barn endnu > hun var ...* En tydelig forringelse af anden type (særsætning > bisætning) ses IV 2039. Et overflødig *det* bortfalder **O** > **A** I 180 *holde (det) ud at see al den Sorg*.

Pronominernes varianter er for få til at vise almene tendenser. Hver gruppe er lille og til tider med modstridende eksempler. Materialet under eet giver dog sit bidrag til tekstens modernisering og åbner øjnene for konstruktioner med en dengang og delvis endnu labil sprogbrug.

Adjektiver og adverbier

Adjektivbortfald

Nogle af eksemplerne herpå turde være lapsus, simple begravelser; ord som *lille* og *stor* er dog så fremtrædende i materialet, at de kan være strøget for at udviske det barnlige præg, forbindelserne kan have; men ændringerne er spredt over mange udgaver, ikke koncentreret fx. i **D**, og findes som sædvanlig ofte kun i sidegrene af stemmaet. Se I 27 *bare et (lille) Øieblik*, 38 *gammel, gammel > gammel B* og senere, cf. II 289 *gammel mOC, gammel, gammel AD*, 61 *den lille Svale > Svalen* (2 gg.)» 69 *den (store) prægtige Verden*, 84 *en (eneste)*, 90 *en (stor) Glasklokke*, 98 *(hvide) Been*, 143 *(lidt) Mos*, 170 *(lille) Vers*, videre II 43, 60, 79, III 141, IV 97, 115.

Adjektivtilsætning

De fa eksempler må være bevidste, men deres ophav og formål er ikke klart: III 189 *et Aar > et heelt Aar*, IV 185 *det gamle Egetræs Drøm*, der med gentagelse af titlen får tilføjet *sidste*, V 21 *et gammelt Tyende > gammelt, ærligt*.

Adjektivmorfemer

Superlativ kan indsættes for grundformen som I 12729, II 483, eller omvendt III 19016. En omhyggelig pluralisbøjning af *ny* kan tilføjes som II 5527, 13526, se app., og tilsvarende neutrum: *et rask Slag > et raskt Slag* I 143. En gammeldags sideform kan forsvinde: III 26 *lystelige Svende > lystige*. Og en besværlig afledning kan reguleres: II 114 *De tykhovedede Roser > tykhovede* (= m), se DO VIII 520, der ikke kommenterer de konkurrerende former, heller ikke med bemærkning om, at den korte jo kunne være afledet af *hov* og altså misforståelig.

Det adverbielle -t

Som bekendt kan *-t* efter et adjektiv betegne neutrum, men også være et adverbialmorfem, dog at især ord på *-ig* undgår adverbialmærket, 104 når adjektivet har fået en særbetydning (en grad, en personlig indstilling), men antager det som udtryk for måden hvorpå noget gøres. Aage Hansen oplyser MD II 384, at det var Axel Sørensen, der opdagede reglen 1891 i sin Danske biord. En grafisk så lille og semantisk ofte så diskutabel forskel må nødvendigvis give bidrag til et variantapparat, der også rummer belæg for utvetydigt ordklasseskifte som pi. *deilige > deiligt*. Både tilsatte og fjernede *-t'er* vil snart føles rigtige, snart gale efter vor usus, og vil ofte repræsentere et frem- og tilbage i noterne - hvor megen ulejlighed er ikke ofret uden reelt udbytte på disses oplysninger om *egen(t)lig(t)* og *orden(t)lig(t)*. Alligevel må det være rimeligt at fremlægge en del af materialet, omend de bedste eksempler er præsenteret af Anker Jensen (AJ 192f): II 34 *lagde gode Æg > godt A2*, også omtalt ovenfor s. 91; II 295 *hvor lykkeligt de lege > lykkelige D*; IV 206 *Tanderne ... skinne saa røde*, således også **k**, men *rødt O* (fejl?). Jf. II 79 *Der løb saa vims nogle store Fiirbeen > vimse nogle Fiirbeen D*.

-t tilføjes i ord uden *-ig*: III 53 *Træet stod bladløs*, 114 *fiin klædt*, 142 *eensom staaende*, 135 *halvt gravet*, jf. IV 14 og 15; disse steder kræver tydeligvis et adverbialt *-t*.

-t bortfalder i ord uden *-ig*: I 142 *dreiedes langsomt rundt*; 148 [de] *voxte vildt*; 153 *Hjertet endnu fuldt af Synd*; 160 *Det seer saa raskt ud*; II 15 *aabnede halvt sine Øine*, III 37 *sprang, saa hjertejuldt*; her er både moderniseringer, fejl og særforhold.

-t tilføjes i ord på *-ig*: I 31 *at ligge rigtig godt*; 106 *veemodig stirrede de*; 177 *begyndt saa sildig O > sildigt A*; II 93 *nydelig hæftet op*; 110 [dc] *skinne saa deilige*; IV 104 *han saae stadig ind i ...; sst. det vilde være næsten uretfærdig*; samme blanding som foregående punkt.

-t bortfalder i ord på -igt, den største gruppe: I 24 *havde virkeligt to Øine*, 118 *det gjorde dem saa inderligt ondt*, 156 *de vare saa overordentligt stolte*, II 74 *Nordlysene blussede saa nøiagtigt*, 94 *det var egentligt et Feil*, 101 *Flammen ... ikke brendte stadigt* (her virkelig måden, hvorfor -t burde fastholdes, omtalt s. 67), 273 *de saae meget anstændigt ud* > adj. -ge, III 16 *det har de nyligt seet*, 134 *ideligt maatte skrige*, 180 *Deiligt var det*, 188 *lyksaligt at være fri*, IV 63 *sagde han mildt og alvorligt* > adj. *mild og alvorlig*. Exx. tyder på nogen usikkerhed i forholdet, det er sikkert kun enkelte (måske især det sidste), der kan tænkes at være afgjort på højere trin end ved sættekassen.

Et særtilfælde i denne gruppe er III 78 *handler forstandigen*, hvis bibelsk klingende gamle adverbialendelse tabes i **C**, men ikke i **D**, og altså ikke moderniseres til -t.

105

Nogle konkurrerende adverbier

Et meget lille men næppe tilfældigt materiale afskaffer ord af lidt tvivlsom lødighed i **D**-redaktørens skarpe øren; det skal dog ikke bestrides, at ordene findes urettede andetsteds i eventyrene. Således *just*, ifl. MO2 oftest i dagligtale, jf. AJ 200; det er rettet til *netop* I 90, II 50, 58 o.fl.st, udeladt II 289, og II 194 *just feil* > *urigtigt*. IV 187 *haves min Nærværelse er nødvendig* > *nødvendig* og 11 205 *den som ret kunde opdage* > *rigtig* - har *nødig* og *ret* smagt for tysk?

hvordan og *saadan* har haft en lidt vexlende skæbne i forhold til *hvorledes* og *saaledes*; MO taler om hvor-parrets affinitet til adjektiv resp. adverbium, men har ingen stilistisk kommentar, mens DO VIII 925 skriver: »ordet [hvordan] har en tid lang været (søgt) undgaaet i (formentlig) »finere« spr. til fordel for *hvorledes*.« Og således rettes også I 176 i **D**. AJ 200 og Levin cit. DO XVIII 318 registrerer *saadan* som mere folkeligt end *saaledes* og vigende i skriftsproget, hvilket ses afspejlet I 178, II 177, 196, 270, og II 31 *endda saadanne* > *saaledes*, anderledes II 311, se app. En anden sag er, at *saadan* med sin affinitet til adjektiverne kan bøjes og skifte plads: II 41 *saadant et nydeligt Grantræ* > *saadan*, 136 *saadanne* > *saadan*, lgl. III 185, men *saadan* > *saadant* I 47, III 131. Jf. MD II 360 og 381. - Det er i denne forbindelse uvedkommende, at de mangfoldige forbehold i DO's kommentar til *hvordan* ikke er tidssvarende: forsøgene på at gøre *hvorledes* fint med eller uden anførselstegn har (støttet af den folkelige tautologi »hvordan og hvorledes«) ført til en devaluering af ordet; *saadan* er muligvis styrket i takt med *hvordan*.

Om adv. *der* se under pronominer s. 100 og AJ 196ff med belæg fra *Dødningen* og *Lykkens Galosker*. Om adv. i forbindelse med verber s.u. præpositioner s. 107.

Adverbier udeladt ellet flyttet med moderniserende eller skriftsproglig tendens

Adverbierne er ofte indholdslette og ofte syntaktisk mobile, så det kan ikke undre, at de ofte udelades eller flytter i textoverleveringen, foruden at de kan tilføjes og udskiftes. Blandt de mange banale eksempler herpå, hvoraf nogle skal anføres nedenfor, er nogle trukket ud, fordi de tydeligvis - uanset ophavsmand - trækker teksten en smule i regulerende og nutidig retning.

Exx.: I 37 *lige ned over Næsen* > *ned over Næsen*, jf. 38; I 38 *Vil du saa (> 106 nu) passe Qvæget* (hvorefter *nu* må stryges i næste linie); 45 *jo ikke ... slet ikke* > *ikke ... ikke*, kun **A2**, 75 *Hver engang (> Gang) der kom en Prinds*, 162 *Skulle vi ikke flyve med* > *vi flyve*, II 35 *Ja det er en stor Fornøielse* > *er nok*, hvad der altid hjælper lidt, når man ikke kan nedskrive den ironiske diktion, 63 *saa vidste de ikke at sige* > *intet*, 92 *jeg gaaer nu saadan altid o g tænker mit* > *altid saadan*, 305 *lige ind (> ind) i Ansigtet*, III 31 *det var lidt flyttet tilside* > *flyttet lidt*, 36 *naar saa endelig han kom* > *naar han saa endelig kom*, 42 *at det skulde saadan staae* > *staae saadan*, 49 *ikke endnu kommet* > *endnu ikke kommet*, jf. V 185.

Andre småændringer vedr. adverbier

Med spredt exemplifikation og kommentar, i øvrigt blot som materiale, hidsættes en del henvisninger til steder, hvor adverbier tilsættes, fjernes, bytter plads etc. uden særlig valør.

Exx.: I 2521, 315, 3213, 3421, 4919 20 22 rokering med visse adv., må være ægte, 6630, 8337. II 161, 1716, 3121, 3224, 3334, 4530, 517, 5518, 681 se app., 707, 9817, 12515 *det blev mere > mere blev det*, 1627, 19539, 2075, 2417 *da* og *saa* ombyttet i en lang konstruktion, 29831, 3213. III 2328, 282, 3034, 3937 *Isolde glemte jo ogsaa heller ikke > ogsaa Isolde glemte ... D*, men trods *heller* forbliver det jo en germanisme, 4627, 4639, 5217, 7027, 7225, 7528 for at undgå misforståelser, 9211, 9910, 10722, 12934, 1406 kejtet og ikke ordentlig oprettet syntax, 1425, 16424. IV 539, 14416, 1878, 20328, 22910, 24825. V 7635 *Toner saa bløde og stærke > dertil stærke* (typisk **D** - det skal understreges, at det er rigtigt, ikke bare en lapsus, at toner kan være både bløde og stærke), 15017, 15818, 18516.

Præpositioner

Omend idiomatisk præpositionsbrug i dansk som i andre sprog er meget vanskelig, findes der dog variantpar, som det er svært at tilskrive nogen semantisk, kronologisk, dialektal eller sociolektal nuance, og hvis evt. vekslen i et variantapparat det ikke kan være umagen værd at diskutere - ydermere af den grund at disse småord er særdeles udsatte for uvillede ændringer, når sætteren fremstiller sin text. Uden tanke på fuldstændighed er der dog udskrevet c. 75 præpositionsændringer fra apparatet, og en kort redegørelse for dem følger.

107

Dobbeltformer foreligger i (*i*)*gjennem* og (*i*)*mellem*; kortformerne kan ikke fungere som postposition, sammensætningsled eller adverbium, men er hovedord i DO, hvorimod MO har *giennem* og *igiennem*, men kun *imellem*. Da *gennem* har overvægt i nutidssprog, og da MO ikke tager særlige forbehold imod det, er det måske at vente, at der oftere rettes til denne form, skønt *igennem* egentlig var hvad man kunne forestille sig favoriseret i **D**; det sker da også fx. I 794, II 8524, 8824 (*gjennem*), 12624 (se app.), 12626 og endda 1622 *vade igjennem* [den]. III 15 retter **C** men ikke **D** til *igjennem*. II 4 610 og 18512 rettes *mellem > imellem***D**, modsatte eksempler mangler. Varianter i ordparret (*i*)*mod* er noteret III 4128, 958 (foran *mig*), og (*i*)*blandt* figurerer ikke.

Tids- og stedbestemmelser kan undertiden benyttes med og uden præposition. AJ 203ff viser, at Bille & Bøgh også her har moderniseret brevene med præpositioner i []. Der henvises til apparatet vedr. konkurrerende former som II 283 *flyttet normere (til) Vinduet*, II 296 *ringe (paa) store Bededag*, IV 78 *faa den anden Side (af) Grøften*, IV 129 (*paa) hiin Side () Sneehavet*, jf. III 156 *hin Side det natsorte, tætte Forhæng*, hvor **O** og **D** er enige om *hiinsides*, og IV 205 *hinsides Fjorden > paa hin Side Fjorden C; se DO VIII 155 *hinside*, 156 *hinsides*, XVIII 1211 *Side*. Jf. II 319 *Aar og Dag A > i Aar og Dag O*.*

Bortfald: Retningsadverbier ved præposition er en så naturlig ting, at et par bortfald snarere skal vurderes som sjuskeri end som et forsøg på en lidt mere formel stil, jf. ovenfor s. 105f: I 90 *løb (ud) i Havet*, III 141 *flyver (forbi) gennem Skoven*, III 187 (*op) til Nørre Vosborg* (jfr. hertil adv. *hernede* II 320 om sydligere geografisk placering). Andre bortfald: I 35 *prygle (paa) ham* (modernisering), I 98, I 180 *kysse (paa) den (do.)*, II 34, III 160, II 260 *give (til) ... England*, men IV 38 *frygte Ulven > frygte for Ulven A*.

Tilføjelser: I 12220 og V 17014 let normalisering, I 2314, 1266, II 15310 er tilføjelser af de netop nævnte retningsadverbier, deriblandt *dybt (ned) i Truget* på allerførste side, hvor *ned* har kunnet undværes indtil **D**.

Modernisering af propositioner finder sted på alle tidspunkter (AJ 206 ff), mens det modsatte næppe er tilfældet. Udover talløse betimelige rettelser *af > ad* gælder det vendinger som: I 27 *midt paa/om Natten*, 62 *klappede med/i de smaa Hænder*, 122 *færdig/nær ved at træde* (jf. I 162, AJ 208, DO VI 340 især vulg. eller dial.), 183 *sige noget ondt mod/om den*, II 151 *taget ude affra en Pyt Vand*, 299 *Lyd fra/af Fugle*, 304 *holde Maade paa/med Rigdommen*, III 46 *passende for/til Landets Climat*, 58 *en Grændse med/for Alt* (DO VII 229 har *af og for* men ikke *med*), 69 *glad i/over* (DO VI 1012 *i* er bogsprog, l. br.), 141 *Baad lagde an/til* (MO kun *an* om at sigte, DO XIII 365), IV 112 *tilfredsstillede med/ved at*, V 14 *i Krig med/mod*; derimod synes II 93 *arvet fra Oldemoder > efter D* at være vilkårligt, se DO I 87 253 og 87 328 med exx. på *af*.

Ændringer uden betydning skal ikke opregnes i større tal. Man se fx. I 3527, 573, 15512, II 8619, 25235, IV 15715, 2078, 23011. En notorisk fejls »indsnigen« og forbedring på fri hånd ses I 119 *Da kom ... Drengene ud af Haven* > **A2-C** > fra **D**.

Konjunktioner

og tilsat mellem ord

De tre sideordnende konjunktioner *og*, *men*, *eller* symboliseres af Aage Hansen med tegnene + ÷ 0 i forhold til det første af de to led de sammenknytter (MD III 328); hans rige eksempelstof bringer gode eventyrcitater især s. 326 vedr. *men*. I variantapparatet træffes *eller* aldrig og *men* sjældent: II 54 *men* > *mens* (antagelig ægte), III 36 *men* > *og dog* (måske fordi der er to andre *men* i den lange, semikolonoverlæssede passage), III 156 *dog* > *men*, IV 183 *og* > *men* (ingen forbedring, og trækker *men* > *dog* med sig i linie 16). Derimod tilsættes eller udelades *og* ikke så sjældent. Mellem ord er der vist kun tale om udeladelse eet sted (V 12728 **O** > **A**); iøvrigt drejer det sig om tilsætning med henblik på skoleregien om at *og* sættes mellem de sidste to af tre eller flere sideordnede led - en regel der ikke altid passer til eventyrdiktionen, og som med rette kritiseres MD III 325; jf. AJ 210-20 om konjunktioner. Da rettelsen er enkel, men kun kan bedømmes i sin sammenhæng, henvises her blot til noterede steder: I 66, 147, 148, 18019, 18022, 1813 (disse tre steder rettes **O** > **A** i den tidlige *Rosen-Alfen*), III 128, IV 20 (**O** > **A**), 24 (Igl., i forb. m. anden regulering lin. 9-10), 84, V 58, 210; desuden II 121 efter semikolon: *og den skønneste Dame tog en af Roserne, lagde den ved sit Bryst > den skønneste ... Roserne og lagde ... B*, samt det ejendommelige sted III 18324. Endnu en gang skal der mindes om, at ændringerne kan tilhøre sidegrene i overleveringen.

To gange har en vidtspændt sideordning manet til modforholdsregler af anden art, nemlig etableringen af et extra subjekt og altså en ny sætning, se sammenhængen og apparatet III 3129 og 1777; ligeledes, ganske enkelt III 15833 **A** > **O**. I samme eventyr bliver to sætninger til een, emfatisk og uden *og*, III 153 *de handle, som de lyste, de høre ikke en Moders Bønner A* > *lyste, høre O*.

og mellem sætninger

Med en tilsvarende normativ eller med anden stilistisk hensigt kan den sideordnende konjunktion tilsættes eller udskydes mellem sætninger. I 8134 dæmpes en stakåndet opremsning, der i forvejen »mangler« et *og* foran *syntes*; det er næppe ægte, så lidt som I 5437 (også kun **A2**), II 14831, men på steder som II 28920 og IV 5311 kan apparatet nok indgive tvivl om, hvad der er rigtigst. III 5418 og 9328 knyttes andre småændringer til det normaliserende *og*; III 16913 flyttes det på plads, der er tre led. Den der har besluttet de nævnte ændringer, hvis det ikke er sætteren i arbejdsprocessen, kunne i flere tilfælde have opnået bremsning og ro blot med et større skilletegn end det sædvanlige komma, eller ved at indskyde et pronomen som II 25921.

Analogt kan fjernelsen af et *og* skabe et raskere tempo, således med held I 1214 *Geviret holdt de i Armen (og) Ansigtet satte de lige ud*, eller II 374; hæve diktionen som I 15139; spolere en genoptagende replik II 1739; eller motiveres med andre *og* i nærheden som III 16039, 16423. Når det blev sagt, at en opbremsning kunne skabes med et stort skilletegn i stedet for et extra *og*, så kan der peges på, at ændring af *og* til et sådant tegn kan have beslægtet virkning: II 29721, III 715; kommaer kan flyde, men et stort tegn indvirker uundgåeligt på prosarytmen. Det sidste eksempel er fra den rytmisk så gennemarbejdede *Dynd-Kongens Datter*, der har andre eksempler, således III 7036, og beslægtede manøvrer med adv. *da* 7924, 816, 8238.

Tendensen i materialet er tydeligvis normativ, stedvis (også eller derimod) expressiv. Af ufrivillig komik er II 11738, hvor en sætning brydes i to halvdele og den anden indledes med den kancelliagtige konnektive inversion og *bleve de*. Jf. III 9623 med samme fænomen i en vidtspunden periode, og III 7922.

at mellem sætninger

Som bekendt kan det sætningsindledende *at* udelades, især hvor atsætningen er objekt eller styrelse. Udeladelse er hyppigst i talesprog, og det vil derfor overraske, at Aage Hansens optælling af 12 litteraturprøver, hvoraf Andersens ganske vist er den ældste, finder 95 pct. *at*, mens de andre varierer fra 98 til 50 pct. *at*. Se MD III 470 med materiale fra [III trykfejl for] II 245-58, tre replikfattige historier fra H2-53.

Apparatets *at*-varianter er hverken talstærke eller talende. Noteret er I 36 + *at* (kun **A2**), 62 appos. *saa nydelig, det var en Lyst (> at det)*, 78

110

analogt hermed, II 92 talenært *at*-bortfald, 156 *huske at ...*, *at ... og at* med bortfald af sidste *at* (trykfejl i app., læs: *og C*), 295 + *at* (= **O**), 190 *først fordi ... og dernæst at > dernæst fordi* (normativt), IV 78 *uden De har > uden at De har* (normativt), IV 91 + *at*, V 143 *at O* bortfaldet i **A**. Hertil kan føjes: (samlet eller skilt) *saa at > saa* I 78, II 20, III 65, overalt i andetoplag og formentlig ved fejl; III 153 [for] *at hun ikke skulde > hun skulde ikke*; II 110 *gaae at lægge sig > hen at*; II 151 *at leve ...*, og *hver at passe sit > hver passe*; og den s. 76 omtalte ændring III 5422. Jf. s. 98.

Andre konjunktioner

Som sidestykker til *(i)gennem* etc. kan nævnes *(i)me(de)ns*, her kun betragtet som konjunktion. MO2 siger, at »*medens* og *imens* ere hyppige i Talesproget, hvor *imedens* næsten ikke høres; nu forekommer *imens* og *mens* derimod ikke ofte i Skriftsproget«. Nøje svarende hertil gælder varianterne ikke *i-* men *-de-*, som **D** indfører i *(i)mens* fx. I 103, 161, 163, II 245. Mindre interessante er spredte varianter omkring ordene *(lige)som(om)*.

Egentlige variationer i sætningsforbindelser skyldes indskud, tab eller udskiftning af konjunktioner. Materialet er lille og usystematisk, men delvis udtryksfuldt, idet de fleste rettelser må betragtes som normerende, men prosarytmisk forringende. Bisætninger kan hæves til hovedsætninger eller hs. reduceres til bis. ved fejllæsning eller rettelse af *det/den/der*, således I 79, 126, III 31 (alle vist uønskede) eller på anden vis: II 82 *man > saa man D*, 289 *der kunde > han kunde (C = O)*. III 171 skifter en sætning kategori på mindre direkte vis: *det var en Hæderspost, hans Fødsel og Kundskaber gav ham Ret dertil*, hvor **D** håndfast retter *dertil > til* og dermed skaber et uskrevet *som*. Tilsat eller fjernet *som* i spidsen af relativsætning ses i øvrigt næsten ikke (III 18729), se ovenfor s. 102.

Udskiftning af enkeltord

Mange steder i det foregående er ændringer klassificeret og karakteriseret, der beroede på et enkelt ords tilkomst, bortfald eller ændring. Udskiftninger kunne ofte ses i flugt med udskiftning af former af

111

samme ord og gled derfor ind i de ved ordklasse bestemte afsnit. I det følgende exemplificeres nogle typer af ordudskiftning, der uanset ordklasse synes at belyse et Andersensk stilelement og dets neddæmpning. Indbegrebet af materialet er en normaliserende og moderniserende tendens.

Fremmedord

Emnet kan gøres kort af ligesom hos Anker Jensen (allerførst i hans »Anden Række«) og Rubow (allersidst), der siger, at eventyrene, skønt mere eller mindre skrevet for børn, dog indeholder et ret anseligt forråd af fremmedord. Hverken Andersen eller hans hjælpere har taget anstød heraf, og i apparatet findes kun isolerede rettelser som I 45 *Visit*, II 116 *Couleur* og I 171, II 23, 44, 109, 176, IV 72 *Present(er)*, som i **D** bliver til *Besøg*, *Farver*, *Foræring (er)*; sidstnævnte ords tyske klang har altså ikke generet, og IV 189 og 192 er ændringen gennemført i mss. DO XVI 1264 viser, at begge ord har været gængse. Prægnant er rettelserne i 107 *Keiseren er i Garderoben > Klædeskabet*, hvor tydeliggørelse og bogstavrim opnås på een gang, her sikret som ægte af eventyrets øvrige ændringer.

Tendensen bort fra fremmedord er et led i den totale omarbejdelse af *Dødningen* og den mere overfladiske af *Lykkens Galosker*. Den ses også i de rent punktuelle ændringer i kapitlerne fra *En Digters Bazar* (III 13 ff); disse er trods genreskift og tyve års tidsafstand mindre bearbejdede end manganen en afskrift af et ganske nyt manuskript, hvad man kan se af udgavens øvrige dobbelttekster; og især i *Metalsvinet* retoucheres næsten kun fremmedord samt begreber fra en sensuel voxen kunstverden: *Lazaroner > fattige Folk*, udeladelse af bronnavnet *della Trinitá*, tilføjelse af *Floden* foran navnet *Arno*, *tog Notice af > brød sig om*, *effectfuldt > ÷*. *Venskabspagten* har *Gensdarmen > Soldater*, men *Gendarmer > Gensdarmen* IV 25, desuden bortfald af ordet *Musa*.

Det antityske

Andersens forhold til, hvad der var tysk, belastedes i årene efter 1848-50, så nødtigt han ville; og det kan kaldes karakteristisk, at germanismer netop forsvinder fra EHP 1/2-62/63 og ikke før. Men dels er det et åbent spørgsmål, om rettelserne er hans egne; dels gælder de kun få ord, og de havde været undsagt i visse kredse under en antitysk purisme, der kan påvises allerede hos Johs. Ewald i hans seneste år (se 112 DSH III 383 m. henv.). Rubow 238 påpeger en mulig germanisme som IV 145 *altid opad* (= højere og højere, sidestykker findes fx. II 231 *bøiede sig dybere og altid dybere*) og tilføjer: »Andersen var ellers mod Udryddelse af gode gamle Tyskheder i det danske Sprog, hvorom mere kan læses i *Nissen og Madamen*«; der sigtes til Madamens »*aldrig skal De høre mig sige »Kleiner« eller »Butterdeig«, jeg siger Fedtkager og Bladdeig*« (V 36, fra 1868). MO2 har *Bladdei* og nævner *Butterdei*, men foretrækker *Smørdei*, tysk *Butterteig* (og *Blätterteig*); hverken MO eller DO kender *Fedtkager*.

Geburtsdag er nok den mest iøjnefaldende germanisme. Den bukkede endeligt under for *Fødselsdag* i 1850'erne (MO ÷, DO VI 379 og 732, DSH III 88), således **D** I 90, 121, 173, II 179. AJ 161 citerer spøgende selvrettelser fra Oehlenschläger og fra Andersens *Han er ikke født* fra 1864; tilfældigt noteret er desuden ordenes personkarakteriserende brug i Ibsens *Fruen fra Havet* så sent som 1888. Prof. Anders Bjerrum har mundtligt foreslået den forklaring, at man fra 1839 havde en dansk opdraget konge. - Rigmor Stampe citerer i H. C. Andersen og hans nærmeste omgang, 1919, et brev fra Louise Drewsen f. Collin (1839-1920), heraf ses, at Collinernes sprogbewidsthed ikke forbød ord som *Geburtsdag*, *Fatter* og *Mutter*, og at det var de ældre børn i hendes generation, der »satte »Faer« og »Moer« igennem, trods megen vemodig Modstand fra Forældrene, som egentlig fandt det ukærligt at forandre disse dyrebare Navne!« (s. 25); se nedenfor.

gesvindt er dog et langt hyppigere ord. I MO søges det forgæves mellem *Gestalt* og *Gevalt*, der begge i øvrigt kun figurerer med henvisning til andre ord; *Gelender*, der IV 20 ses erstattet med *Rækværk*, findes slet ikke. D erstatter gerne *gesvindt* med *hurtigt* (I 32, II 47, 53, 95, 212, 247, men V 19 *gesvindtmOO2*, *hurtigtA*, *gesvindtB*, hvor **A** og **B** er så sene som 1868 og 1870). **D** varierer dog med held: I 49 *strax*, II 33 *i en Fart*, I 123 *saa gesvindt > rundt*, eller ordet glider ud: I 35, IV 72, III 145 (fra 1859) har ordet i en renskrift, men *hurtigt* i alle tryk.

Resten er egentlig småting: I 65 *ganske tør > allerede tør* er snarere en reel ændring end et forsøg på at undsige *ganske*; I 72 *Randsel > Vadsæk D*; II 129, 138, III 129 *saagar* (MO ÷) *> endog(saa) D*, jf. IV 33 *saagar O > maaskee endog* (AJ 200); II 193 *fort* (MO kun dagligtale, DSH III 240) *> videre D*; II 193 *Ansats* (MO ÷) *> Anlæg* (til at blive gal) **D**; III 91 *enge > snevre A2* og senere; III 176 (*Blomster*)*svibler* (MO +) *> -løg*.

Det barnligt sentimentale og expressive

Med føje indleder Anker Jensen sin bog med at omtale det stærkt brugte ord *deilig* og det i Andersens mund lidt svagere *nydelig*. Især det sidste ord ses rettet i udgaverne, fremfor alt I 53ff i *Tommelise*, »det mest ammestueagde Andersen har skrevet« (Rubow 204, jf. Brix og Jensen I 393). Det er dog først **D**, som øver den - autoriserede eller uautoriserede - velgøring at variere dette ord *til yndig, stadselig, deilig, velsignet*, superlativ *allerkjønneste*, aldmens 2 X *deiligste* bliver til *skinnende* og *pragtfulde*. Tilsvarende steder ses I 3925 (se app.), 3933, 7311 (*den deiligste Throne* > *en Fløiels Trone D*), 7719, 831 - derefter synes den værste misbrug overstået. Som nævnt s. 71 kan det ikke være et tilfælde, at ordene *stor* og *lille* udgør hovedparten af de adjektiver, der tabes i senere udgaver; det må have noget med den stedvis lovlig barnlige diktion at gøre; jf. s. 103.

Børns glæde ved lydmalende eller på anden måde iørefaldende ord er som bekendt imødekommet især i de tidlige eventyrs sprog. Dette præg ændres ikke af et par steders overgang til de i sammenhængen mere skriftsprogligt banale ord: I 181 *Bidronningen surrede* > *summede*, IV 89 *Solen ... gloende* > *glødende*, IV 143 *Omnibussen rumlede* > *rullede*.

Kammertonen

Skønt breve og dagbøger en sjælden gang kan røbe Andersens kendskab til ikke blot livets, men også sprogets mindre decente sider, er hans trykte skrifter og især hans eventyr præget af tidens decorum. Det skal her dels vises, dels postuleres, at en del rettelser i eventyrudgaverne skyldes hensyn til denne »victorianske« codex.

Dens stærkeste udslag kan ganske vist blive emne for hans spot. IV 231 har generalen i en alvorlig situation tid til at blive forfærdet over, at hans barn taler om at spytte: *Naar har du hørt Papa og Mama sige spyttede? Det har du nedefra!* (men hvilken eufemisme kunne barnet have brugt?). IV 110 svarer den portugisiske høne på spørgsmålet *Hvad har jeg gjort?:* »Gjort! ... det Udtryk er ikke af den fineste Slags ...«. Og når *Æ* karakteriseres som en upassende lyd, skyldes det den arme vokals ekrementale associationer (III 96, DO XXVII 1143). Fra det virkelige liv i den collinske kreds kan nævnes, at Louise, som skulle oplæse et Andersen-eventyr i skolen, havde svært ved at finde et uden noget som var gruelig flovt at sige; hun standsede ved *Nattergalen*, og selv der fandt hun et generende sted: »Men Mutter, skal jeg da sige at Hoffolkene skulde dunkes paa Maven, det er da altfor rædsomt!« 114 (BEG II 232 fra 1853). Edv. Collin skriver om *Ahasverus* BEG II 162, gør indvending mod det stygge ord *Sviren* og henviser til steder, han ikke kan læse for sin kone (pga. emner fra sexualitetens verden). Ganske svarende hertil skriver Andersen 19.4.68 (*Dagbøger* VIII 52), at han ville læse *Psyken* for skuespiller Fritz Hultmann, »men da hans Frue blev i Stuen var jeg geneert ved at læse den.« Og Topsøe-Jensen fremdrager i Nordlundes udgave af *Iisjomfruen* 1974 s. 82 en manuskriptpassage om hunden, »der fyldte Stuen med Stank, men det forargede Ingen« - hvilket forsvinder ved den videre bearbejdelse. Jf. at netop Louise Drewsen i sit før citerede brev til Rigmor Stampe s. 20 omtaler de to gamle hunde, familiens stille skræk, af hundefjenden Andersen kaldt Hyl og Stank: »men man tav, og blev det nødvendigt at aabne et Vindue, skete det uden at nogen fortrak en Mine.«

Man tør herefter formode, at fig. rettelser i **D** skyldes vidtdreven sproglig pænhed: II 23 *holde Fuglen frem for Folket* > *vise* (DO VIII 397); II 25 og 58 former afvb. *vande* > *vade* i høj stil (MO har ikke *vande* = urinere, og Levin siger, at det er ukendt i kbh.sk og fynsk, DO XXVI 396, men den dobbelte rettelse er dog påfaldende); II 129 *vant/vænnen fra* > *af med*, der fjerner associationen til diegivning; II 280 *gjort* > *skabt*, omend AJ 243 har exx. på *gøre* om kreativt virke; og måske endda II 25 *Keiserens svage Lemmer* > *Legeme*; IV 152 og 173 *snee bedækkede* > *sneedækkede* samt I 179, II 83, 92, 97, 207 *bare* > *blot/kun*, jf. app. til I 17916.

Udenfor denne åbenbart så prekære sfære kan det ikke forbavse, at *væk* og *i et Væk* elimineres II 113, 119, III 37, 122, thi ordet er til dato »et udpræget talesprogsord« og tidligere med »præg af plathed« (DO XXVII 706, MO ÷), skønt dog vist uden uheldige associationer. Ordet *jubilere* bruges flere gange, fx. lidt nedsættende men urettet III 49, men > *juble* II 228 (se DO IX 889). Og med rettelsen II 97 *ikke noget at være saa forfærdeligt af* > *-lig* > *stolt D* (desværre glemt i apparatet) er vi udenfor den uanstændige begrebssfære og inde i de - i vor forstand - uanstændige anslag mod Andersens ægte hørte replikker. Mere rimeligt er det, når D som før nævnt dæmper vurderende og sensuelle udtryk i *Metalsvinet's* kunstverden, IV

16.

Men hvem har foretaget de **D**-rettelser, hvorom nærv. stykke egentlig handler? Han *behøver* ikke at have været særlig bigot; i visse tilfælde har han måske blot villet sikre sig imod, at en seriøs, ja højstemt vending kunne virke distraherende i en læsers øren og således forfejle sin *kunstneriske* hensigt; »og det skal man ikke gjøre Nar af. - men det gjorde de«.

115

Andre eksempler

Udover de nævnte kategorier forefindes selvfølgelig en hel del udskiftninger af enkeltord, som det næppe er muligt eller lønsomt at kategorisere eller kommentere til bunds. Nogle kan meget vel vurderes stilistisk, andre er helt eller næsten uden påviselige plus- eller minusværdier; den der ønsker at bruge materialesamlingen, vil selv vide at danne sig sin mening.

Exx.: I 70 *skrækkeligt* > *forskrækkeligt* **B**; 79 *smaa sorte Nisser* > *smaa bitte Nisser* **D** (har red. kun kunnet forestille sig røde nisser?); 91 *røde Lyn* > *stærke Lyn* **D**, som nok ikke har villet have røde lyn og en blå lynstråle i kun to liniers afstand; 104 *kosteligt* > *kongeligt* **B2**; 106 *boblende* > *bølgende* **C**; 118 *lille* > *unge* **A2**; 124 *ligesom* > *som* **D**, vel pga. *lige* tæt ved; 134 *godvillig* > *villieløs* **D**, jf. DO VI 1205, hvorefter *godvillig* rummer mere selvbestemmelse end *frivillig* (og ihvertfald mere end *villieløs*); 138 *vilde Svaner* > *hvide Svaner* **C**; 154 *forskrækket for at* > *bange for at* **D**; 158 *nu bestemt* > *saaledes bestemt* **D**; 161 *syng* > *sige* **A2**; 171 *hvor morsomt de selv havde det* > *fandt det* **A2**; 179 *sige* > *betroe* (sin sorg) **D**.

II 21 *spurgte* > *sagde* **A2**; 27 *Toppen svingede rundt* > *snurrede* **A3**; 72 *skrapt* > *skarpt* **B**; 117 *fremmed Fugl* > *fornem Fugl* **B2**, kan være ægte; 118 *raabte* > *sagde* **D**, naturlig neddæmpning; 121 *Sidekamrene* > *Sideværelserne* **D**, rimeligt nok, da talen er om Thorvaldsens Museum, men kan skyldes hvemsomhelst; 145 *voxte* > *skød* **D**; 147 *flere Skuffer* > *store Skuffer* **B**, galt; 149 [graven] *veed jeg ikke* > *kjender* **D**, modernisering; 250 *Rønnebær* > *Rønnebærtræ* **B**, korrektion ligesom 265 *Hylde træet* og *Piletræet* > *Hyldebusken* og *Piletræet* **D**; 279 *stumpede* > *stumpe* (om skaftløs kniv) **D**; 324 *Training* > *Trainering* **D**, se DO XXIV 888 og 906; 325 *Stykket ... blev godt givet* **A** > *spillet* **O**.

III 17 *Violer* > *Blomster* **A3** for variationens skyld; 29 *den* > *Sedlen* **A4** for at undgå flertydighed; 54 *blaae Blomst ved Vandet ... røde Klokkeblomst* > *røde ... blaae* **D**, åbenbart svarende bedre til red.s botaniske begreber; 60 *Ægteskabs* > *Ægtestands* **A4**; 64 *violbrune* > *violetbrune* **D**; 73 *faldt ... paa* > *fandt ... paa* **C**, modernisering; 81 *en haard Trægreen* > *stærk* **D**, som må have ment, at *haard* går på overfladen, *stærk* på brugbarheden; 91 *Storken* > *Storkefader* **D**; 145 *den* > *Odense* **D** trods et *Odense* lige forud, for at undgå *den* om byen; 165 *stod* > *sad* **D** svarer til det foregående; 198 *trukket* > *taget* **C**.

IV 113 *Lynglimt* > *Lysglimt* **C**; 124 *Høiryggen* > *Høideryggen* **A2**, sætterkorrektur; 139 *sagde* > *udtalte* (sin glæde) **A2**; 151 *det store Bord* > *det hele Bord* **C**; 129 *særligt* > *især* **C**; 162 *Tankeblink* > *Tankeblik* **C**, se app.; 174 *Tanker* > *Taler* **B**, se sammenhængen; 177 (*Sommeren gik, Efteraaret*) *gik* > *kom* **D** (= **k**); 187 *sagde* > *spurgte* **D**; 187 *nødig* > *nødvendig* **D**.

116

V 25 *Klokken* > *Kirke-Klokken*; 52 *Kobbeltrommer* > *Kjedeltrommer*; 75 *rører* > *bevæger*; 87 *Skribent* > *Referent* (*Udstillings Correspondent* **r**), alle rettet i EHF.

Supplerende punkter

Kortslutninger

Dette ord kan være en passende metafor for den nærliggende afskriver- og sætterfejl at udelade den ene af to på hinanden følgende fraser, sætninger eller perioder, der begynder eller ender ens. Typografudtrykket »begravelse« betegner nemlig enhver overspringelse helt ned til enkeltord, uanset om konteksten lægger dem nær. En række tekstvarianter skal betragtes under dette synspunkt.

II 27 Svalens spørgsmål »vil De?« fordobles i **B**, måske blot som lydmalning, men se II 52 *Næste Dag blev det klar Frost, - og saa kom Foraaret*; allerede **B** indskyder og *saa blev det Tøe*. Man har ikke trykms. til II 27, men til II 52, uden **B**'s tilføjelse; så de to utvivlsomt ægte rettelser behøver ikke at være restitution af gamle formuleringer, men de kan være det.

II 62 *Jeg troer, jeg veed, jeg troer det m* > *Jeg troer, jeg veed, -jeg troer, det* (kan være) **A** > *Jeg troer, det B*. **B** kan være en kortslutning, men kan også være rettet for at undgå de fulde formers dobbelttydighed: »jeg tror- nej jeg ved - nej jeg tror«? eller »jeg tror nok, at jeg ved - jeg tror, at det ...«?

IV 155 *ja forklar, fortæl, giv os det i Ord: C* udelader *fortæl*;

kortslutning? eller lettelse af et tungt sted?

V 134 *Et gyldent Æg; [det var varmt endnu. Hun O >] hun lagde det ved sit Bryst og Varmen blev: når Hun > hun*, når der ikke er identiske ord i passagen, og når det af sammenhængen fremgår, at svanen netop er fløjet op fra ægget, må man vel her regne med en ændring og ikke med en sætterfejl; men **O**'s form forekommer bedre.

V 137 *Jeg fornåm om (de danske Adelsmænd, der ...) > Jeg fornåm saa meget smukt, jeg fornåm om ... B*; Da **krO** ikke har bidraget til apparatet, kan man her ikke gætte på restitution af en gammel overspringelse; rettelserne skal gøre den sære konstruktion *fornåm om* mindre stødende.

Se endvidere III 33, hvor to liniers forskel i **O** og **A** kan være en kortslutning, omend en strykning af pladsmangel er sandsynligere, samt V 12731, der muligvis også forklæres anderledes. Emnet kortslutninger udover enkeltordet smuldrer altså næsten bort.

117

Ledfølge

Også dette emne smuldrer, delvis fordi en del mindre eksempler kan findes i det foregående; men det bør dog fremhæves. Man kan nemlig vente sig en del af et menneske, der - om så kun i sine dagbøger (19. maj 1866, *Dagbøger* VII 110) - kan skrive: »Paa Hjemveien fortalte Fru O Neill mig at hendes Morfader var for politisk Færd af Don Miguel blevet med Flere henrettet i Oporto.« Og ofte citeret er Rubows passus s. 234 om fremskydning af et vigtigt sætningsled, figuren emfase: »Han bruger den ofte saadan, at jeg ikke tror der lader sig finde anden Forklaring, end at hans Temperament fordrede livligere Ombytning af Sætningens Hovedled end andre Menneskers. Hans Venner kritiserede den hos ham, og Edv. Collin har vist ligefrem rettet nogle Steder omvendt Ordfølge til normal.« (NB ledfølgen i sidste sætning!). Ombytningen kan markere resumé, resultat, liv, gentagelse, folkelig eller poetisk stil. Emnet udgør begyndelsen af Anker Jensens lange slutkapitel om ordstilling, AJ 268-98; det kan selvfølgelig exemplificeres fra variantapparatet, men egentlig i forbavsende ringe grad. Her som andetsteds måtte en metodisk behandling inddrage eventyrteksten i almindelig forstand, ikke blot de »frynser« (jf. s. 119), apparatet indeholder.

I 172 *Her er to smaa Muus i Nat, som ville ... > ... som i Nat ville ... D*; mere korrekt, men mindre karakteristisk, er dommen AJ 296.

II 89 og 115, III 42 bør læses i apparatet. De er eksempler på sætninger, der har meget svært ved at finde deres leje, og som man kan synes, at forf. burde have omformet helt for at blive tilfreds. De er omtalt s. 67. Se også II 208.

II 160 *trak saa dybt Veiret; 264 købe i Kjøge en Guldring; III 55 nu holder mig ingen Baand* (her to nominale led); III 82 (da) *faldt Svømmehuden, som en sønderreven Handske af; IV 91 da i Morgenskjæret han ... red tilbage* (hvor det nu fremdragne ms. har et overstreget *han* efter *da*) - er steder der har fået den normale ledfølge, som regel i D.

Hovedsætningsordstilling i bisætning

Ligesom de foregående få eksempler henhører de fleste af de følgende til adverbiernes syntax, jf. AJ 281 og Rubow 206. Undtagelsesvis kan subjekt og verbum ændre plads i en variant: II 295 ... *Sagnet fortæller at for mange Aar tilbage ... blev et uskyldigt Barn lokket > et uskyldigt Barn blev lokket* **D** - virkelig kejtet, fordi for mange Aar tilbage ikke bringes på 118 plads samtidig. II 129 *det saae ud som hele Huset sov eller der var ingen hjemme > Ingen var hjemme* **D**. At de to led kan bytte plads i et udråb som II 313, er naturligvis en anden sag.

Derimod findes et antal eksempler på, at adverbiet fra sin hovedsætningsplads efter verbet flyttes hen foran dette, som normalprosaen kræver det af bisætninger, typen I 33 *at vi skal ikke > at vi ikke skulle* **D**. Således II 248 *ja at den skjød endogsaa nye Skud > endogsaa skjød* **D**; IV 108 *saa højlig, at han var ikke grov > ikke var* **C**, AJ 281; II 33 *den kalkunske Hane, der var født med Sporer og troede derfor > derfor troede* **D**, AJ 283.

Anderledes II 28 *Gud skee Lov, der dog kommer een > kommer* (se app.) og IV 139 *ingen Vei er saa høi, man jo kan komme den > kan jo* (kun **A2**), hvor sætningsforbindelser skilles til særsætninger.

Diverse rettelser i D

I gennemgangen af udgavernes historie blev den illustrerede fembindsudgave, hvis fire første bind normalt har sigel **D**, ikke omtalt så udførligt, som dens talstærke rettelser kunne motivere. De spreder sig over alle felter, og selvom visse paragraffer af det foregående er sparsomme med at meddele ændringernes sigler, vil man dog finde D'er overalt. Et antal egentlige rettelser i **D** vil bidrage til forståelse af denne udgaves gennearbejdede, noget gammeldags superlogiske og skriftsproglige karakter. De meddeles uden [!]’er eller hvorfor?’er og stort set i udgavens rækkefølge, da en systematisering ikke synes påkrævet til formålet.

I 37 *Da (> Det) maa jeg dog selv see efter*; 44 om en af Idas blomster: *det var en Hofdame > hun bildte sig ind at vare en Hofdame*; 81 *R. blev ogsaa fornøiet > R. straalede af Fornøielse*; 97 *Malstrømmen, hvor Vandet ... hvirvlede > Malstrømmen, der ... hvirvlede*: økonomisk, men den indsmuglede ordforklaring er gået tabt; II 62 om kragens kæreste: *Det var naturligvis ogsaa en Krage [,] hans Kæreste*: den efterstillede indholdsudfyldning af *det* (MD I 164) bortfalder som for tilfældigt anbragt; 145 *dem ... de > dem* [dvs. billederne] ... *Personerne*; 146 *der gik Uger og der gik Dage > Dage ... Uger*, lgl. II 222 og 283, jf. III 15416 - *dagene må jo gå, før der kan gå en eller flere uger*; 166 et inquit flyttet til et logisk rimeligere sted; 203 *hans aandelige Kraft her var ikke stærk nok > blev ikke givet Styrke*: en eller anden har husket på, at menneskenes evner alle er gudgivne.

II 233 *hun hørte og hun hørte ikke > ikke hørte*: er det for en gangs skyld **D**, der har den kollokviale form? 241 *dette af Folket selv skrevne Blad, tidt med paaholdt Pen > dette af Folket selv, tidt med paaholden Pen, skrevne Blad*: 119 **A** er virkelig lovlig skødesløs, men **D** synes for tung; stedet minder om det næste, 251 *alt Skabt af Gud > al det af Gud Skabte*; 272 en hel sætning udeladt; 284 *Men den unge Pige ved Tagvinduet stod > Men ved T. stod den unge Pige*.

III 165 *Forlovelsen stod i Byens Avis > stod anmeldt*; 170 *Tiggeren dernede > Tiggeren dernede paa Gaden*; 176 *alle Farver, og alle slebne og glattede af Havet > de laae med alle Farver, alle slebne ...*

IV 8034 ændring i **D** pga. fejl i **A**; 210 *Det var Fader Pibehoved > ... som sagde Snak*: tydeliggørende.

V 60 citat forlænget; 78 *Vogn fulgte Vogn, Gaaende Ridende > fulgte Ridende*; 78 *Træets > det unge plantede Træes*; 137 *det [ur] gik rigtigt, men ikke Borgmesterens > men det gjorde ikke Borgmesterens*; 157 *følge med > følge med i denne »dandse, dandse Dukke min!«*

La textologie se situe donc dans l'étroit domaine qui sépare les textes d'eux-mêmes et ne départage qu'une frange de leur signification.

Roger Laufer: *Introduction à la textologie: vérification, établissement, édition des textes*. Paris 1972.

